

הדסים
 כפר הילדים והמועד
 נוסדה של הדסה
 הקנדית
 פדרציה של ויצו
 העולמית

על מה חלמנו חלום הופך למציאות

פרק שני: יצירי-רוחו של שוובה

חיי עבודה בכפר

רחל כגן - יו"ר ויצ"ו ארץ-ישראל:
"מפעל חינוכי שלא היה כמותו
מעולם".

חניכי בית הילדים בקובנה.

חנה מייזל - מנהלת בית-ספר
חקלאי בנהלל נואמת בוועידת
ויצ"ו: "יש לדעת להשתמש במעדר
ובמזמרה לפני השימוש
במיקרוסקופ".

שמונה חודשים, מיוני 1944 עד פברואר 1945, נעשו הכנות במרכז העולמי של ויצ"ו באנגליה, ובמרכזים בקנדה ובארץ-ישראל, להקים כפר-ילדים ונוער חדש, שעיקר מטרתו יהיה לקלוט את ילדי השואה. במחצית השנייה של 1944 ביקרו שליחות ויצ"ו בפולין המשוחררת, ודיווחו על אלפי יתומים יהודיים. רבים מהם בילו את השואה במנזרים, ותודעתם היהודית נמצאה בסימן שאלה גדול. תוצא נורמנדי פינה את מקומו לתוצא ילדי השואה. בפברואר 1945 החל לפעול בארץ-ישראל ועד הקמה בראשות הדסה סמואל, יושבת-ראש הנהלת ויצ"ו העולמית. חברות הוועד היו: רחל כגן, יושבת-ראש ויצ"ו-ארץ-ישראל, ד"ר חנה מייזל, שניהלה אז את בית-ספר החקלאי ויצ"ו-קנדה בנהלל, רוזה גינסור, גזברית ויצ"ו - עורכת-הדין היהודייה הראשונה בארץ-ישראל, ומרים בן-פורת, ראש המחלקה לאיסוף כספים בארגון. הוועד החליט לצאת במרכז לבחירת זוג נשוי, שינהל את הקמת המוסד ויעמוד בראשו. על חנה מייזל הוטל לבחון את המועמדים. אחרי ימים אחדים פרסם ארגון ויצ"ו מודעה בעיתון "הארץ", ובה ביקש את המעוניינים בתפקיד, לפנות למנהלת ויצ"ו-קנדה בנהלל. גורל הדסים נתון היה בידיה של חנה מייזל. חנה מייזל נולדה בשנת 1883 בגרודנו שברוסיה הליטאית. עוד בהיותה תלמידת תיכון, נדבקה בחיידק הציוני. היא נבחרה לעמוד בראש אגודת "חובבי ציון" בגרודנו בהיותה בת שמונה-עשרה, משום תכונתה המיוחדת: מסירותה לרעיון הציוני ועבודתה, ללא לאות, למענו.

חנה החליטה ללמוד חקלאות באוניברסיטה. נשים באותם הימים כמעט שלא למדו חקלאות, קל וחומר נשים יהודיות. זאת הייתה תגובתה על כתבות בעיתונות, שקבעו כי אישה אינה יכולה לעמוד במבחנים הקשים העומדים בפני העולים לארץ-ישראל. מייזל האמינה כי הכשרה נכונה תאפשר לנשים להתמודד עם התנאים בארץ. רעיון ההכשרה החקלאית לקראת העלייה ארצה היה, מאוחר יותר, למאפיין מרכזי בתנועה החלוצית. מייזל למדה לימודים גבוהים בבית-הספר לגננות בעיר נידרליץ בשווייץ - בית-ספר עם פנימייה, שהעבודה המעשית בו הייתה העיקר. לאחר-מכן למדה באוניברסיטה בבזנסון בצרפת, לימודי טבע, ועבדה בתחנת ניסויים לירקות ולמטעים. בשנת 1909 הוכתרה בתואר דוקטור למדעים, בציון לשבח. בתפיסת-העולם שגיבשה, קדם המעשה להלכה, ולשיטתה יש לדעת להשתמש במעדר ובמזמרה לפני השימוש במיקרוסקופ.

חנה עלתה ארצה בשנת 1909. סמוך לעלייתה פגשה את רחל המשוררת ביפו. לפגישתן נודעה השפעה מעצבת על שתי הנשים שהיו למרכזיות בתקופה החלוצית של התנועה הציונית. היא השתלבה בעבודה בחוות יק"א בסג'רה, והוכיחה עצמה כחקלאית מקצועית. בשנת 1910 נטעה שתילי זיתים ושקדים על הר הכרמל עם האגרונום בלומנפלד. רחל המשוררת, דודתי, שוויתרה על לימודי אמנות ופילוסופיה באיטליה, וביקשה להיות חקלאית, הצטרפה אליהם. על החוויות על הכרמל כתבה רחל את שירה "גננו", אותו הקדישה לחנה מייזל. מאוחר יותר הקימה חנה את החווה להכשרת בנות בכינרת. תלמידתה הראשונה בחווה הייתה רחל. בסוף שנות השישים ראינתי את חנה על דודתי, והיא סיפרה לי על אותם הימים ועל הקמת הדסים. היא טענה באותה השיחה, כי סוד הצלחת הדסים בשנות החמישים היה נעוץ בכלל, שעל כל תלמיד לעבוד שעות אחדות מדי יום. לדבריה, הנושא הזה עלה בשיחות שקיימה עם רחל וירמיהו שפירא, כשבחנה את מועמדותם לנהל את הדסים.

"דת העבודה שקיבלו על עצמם חלוצי העלייה השנייה וחלוצי העלייה השלישית, הבטיחה את הצלחת הציונות", קבעה מיזל.

"דת זו דלדלה את היסודות האינטלקטואליים בקרב דור הבנים", התעקשתי.

"יסודות אינטלקטואליים רק הקשו על העם היהודי להתקיים", פסקה מיזל.

לאחר המלחמה פעלה מיזל ללא לאות להגשים את חלומה - להקים את מפעל חייה: בית-ספר חקלאי לצעירות בנהלל. היא הצליחה להגשים את החלום בעזרת הנהלה הציונית ובסיוע ויצ"ו. ארגון ויצ"ו העולמי קיבל על עצמו את האחריות לבית-הספר בנהלל, בוועידתו העולמית השנייה בשנת 1924, והשתתף באחזקתו בתקציב קבוע של מאה לירות בחודש. באותה השנה קיבל סניף הדסה-ויצ"ו בקנדה על עצמו את האחריות לבניין בית-הספר ולאחזקתו. בית-הספר הפך למשימה המיוחדת של הדסה-ויצ"ו בקנדה. לא היה דבר טבעי יותר שעתה, כאשר ויצ"ו-קנדה ביקש לבנות בארץ-ישראל מוסד חינוכי שני, תגויס ד"ר מיזל למשימה.

בשישה-עשר באפריל 1945 שלחו רחל וירמיהו את קורות חייהם לד"ר חנה מיזל. קורות חייו של ירמיהו:

בזה הננו מתכבדים להגיש לך בכתב את הפרטים על הכשרתנו וניסיוננו הפדגוגיים כאשר ביקשת ממני בשיחה, שהתקיימה בינינו ביום 18 במאוס, שבה הצעתי את עצמי ואת אשתי רחל קטבורסקי כמועמדים להנהלת המוסד החינוכי לילדים אשר עומד לקום על-ידי ויצ"ו.

את הכשרתי להוראה וחינוך קיבלתי בבית-המדרש למורים אשר בירושלים בתקופת השנים 1922-1927. בשנים 1928-1929 שימשתי בתפקיד מורה בבית-הספר בשכונת תלפיות שליך ירושלים.

בשנים הנ"ל נשאתי בתפקיד חינוכי אחראי בתנועת הנוער "לגיון הצופים", אשר הקים הפרופ' משה שוובה בארץ, תנועה בעלת ערכים חינוכיים גדולים אשר כיוונה את הנוער הלומד שבימים ההם, לחלוציות ולהגשמה, והפכה אחר-כך לתנועת "מחנות העולים".

באווירה החינוכית של התנועה הנ"ל, קם גרעין של חמישה מורים ובתוכם אני והחברה רחל קטבורסקי, אשר לא מצאו סיפוק בשגרה של מלאכת הוראה ובאווירה החינוכית של בית-הספר העירוני, והציגו לעצמם מטרה של הקמת מוסד חינוכי בכפר, שיהא מושתת על יסודות פדגוגיים חדשים, וכשיר את חניכיו לחיי עבודה בכפר.

לשם קבלת הכשרה להגשמת המטרה הנ"ל החלטנו כולנו לעזוב את משרותינו בבית-הספר השונים בירושלים, ולצאת לשנה, שנתיים, לאחד המוסדות הכפריים, הקרוב למהותו של אותו מוסד אשר ריחף לנגד עינינו כחזון לעתיד.

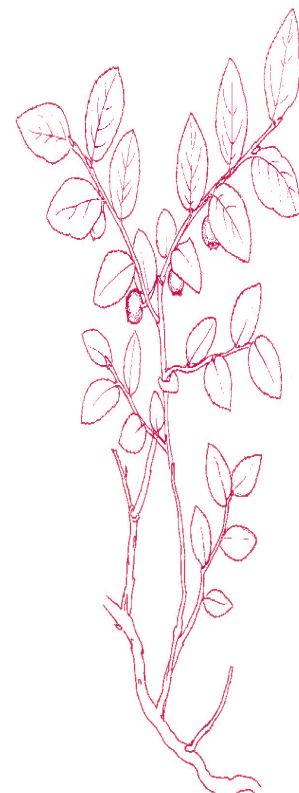
המוסד אשר דיבר אל לבנו ביותר היה כפר-הנוער בן-שמון, אשר נוסד שנתיים לפני-כן, ובראשית שנת 1930, בהיותנו בגיל 24-26, נתקבלנו לבן-שמון כמורים ומחנכים בבית-הספר היסודי ובפנימייה של חברת הילדים.

מוסד בן-שמון של הימים ההם, שהיה בו מן הקסם של מפעל בראשית, אווירתו החינוכית הרעננה, אישיותם של העומדים בראשו, הד"ר להמן, המנהל, והחבר רון פולני, ששימש אז בתפקיד של מרכז בית-הספר וחברת הילדים, ואשר בו מצאנו את האדם המבטא במידה גדולה את האידיאות החינוכיות אשר טבע בנו קודם לכן הפרופ' משה שוובה. כל הגורמים החיוביים האלה הביאו לידי כך שהתחלנו לראות בבן-שמון את מקומנו הקבוע. שלושה חברים מתוכנו עזבו בארבע השנים הראשונות, ואשתי ואני נשארנו עד היום.

ב-1933 עברה הנהלתה של חברת הילדים לידי, ובידי החבר פולני נשארה הנהלת

רחל המשוררת: "הן יצאנו בסך עליזים, עזים לנתיבה רחוקה..."

מגדל המים בכך-שמן, "עיצוב החיים החברתיים ופיתוח מסגרות להנהלה עצמית של חברת הילדים".

ד"ר להמן בודק ילדים בבית הילדים בקובנה.

בית-הספר עד שנת 1936 אשר בה קיבלה החברה רחל קטבורסקי את ההנהלה לידה. עד היום הנני משמש אפוא בתפקיד של מנהל חבורת הילדים אשר לפי מספר הילדים שבה, גילם (עד 15-16), מסגרותיה והיקף ענייניה, משתווה לגדולים שבמוסדות בארץ. מ-1933 הנני גם חבר ההנהלה הכללית של המוסד כולו. אציין בזה לדוגמא רק כמה מן השטחים העיקריים, אשר נכנסו לתחום תפקידי והם: א. כיוון העבודה של חבר העובדים, מדריכים, מחנכים, מטפלות, על כל תכניה הפדגוגיים והמעשיים. ב. הנהלת המועצות הפדגוגיות של חבר העובדים. ג. עיצוב החיים החברתיים ופיתוח מסגרות להנהלה עצמית של חברת הילדים. ד. יצירת מנגנון והרגלי חיים במסגרות השונות של חיי הילד. ה. כיוון הפעולה התרבותית (מסיבות, חגים, הצגות, פעולה מוסיקלית, תוכניות השבת ועוד ועוד). ו. כיוון ועצה למחנכים בטיפול בילד הפרובלמטי.

ז. האדמיניסטרציה והצד הארגוני הכללי, כמו: חיפוש עובדים, הרכבת הפרסונל, קבלת הילדים, משא-ומתן עם הורים, טיפול בשאלות בניין לשיכון הילדים. ח. ארגון העבודה של הילדים. ט. המשק החקלאי וענפי המלאכה שהילדים עבדו בהם. כאמור לעיל, מנתי בזה רק חלק מהתפקידים מאלה הקיימים בקביעות.

מתוך הכרה שמוסד שמחנכים בו ילדים עולים וילדים ממקרים סוציאליים זקוק לאדם בעל הכשרת פדגוגית רפואית, המבוססת על יסודות הפסיכולוגיה החדשה, התחלתי בהשתלמות בפסיכולוגיה. מתוך שלוש השנים האחרונות שאני עוסק בכך, יצאתי לשנה אחת לחופש מלא מן העבודה ושנתיים לחופש חלקי, יומיים בשבוע. ההשתלמות נעשתה בירושלים, על-ידי אנליזה לימודית אצל הפסיכואנליטיקן הד"ר הירש, ועל-ידי קורסים לטיפול בילדים פרובלמטיים שעל-יד המכון הפסיכואנליטי מיסודו של ד"ר אייטינגון המנוח, וקריאה עצמית בספרות מתאימה.

שש-עשרה שנה אנו עובדים בכך-שמן, מהן בתפקידי הנהלה - דרחל קטבורסקי תשע, ואני שתים-עשרה. השקענו במוסד זה הרבה כוחות, מסירות ולהט יצירה. היינו שותפים פעילים בבנינו, מן המסד ועד הטפחות, בעיצוב דמותו הרוחנית והגשמית. הרבה קיבלנו במוסד זה והרבה נתנו לו.

כעת הננו מרגישים בצורך וביכולת להתחיל במפעל חדש בכוחותינו אנו. ולעומת המחסור המשווע בכוחות פדגוגיים בעלי ניסיון במוסדות, אשר עוד ילך ויחמיר עם

גלי העלייה של הילדים העתידיים לבוא, הננו רואים באפשרותנו לסייע במשהו.

על סמך כל האמור לעיל, הננו מציעים את עצמנו להנהלת המוסד העתיד לקום. אם הקנדידטורה¹ שלנו תתקבל בפרינציפ², תהא עוד בוודאי שורה של

רחל וירמיהו שפירא, ובנם רני: "כעת הננו מרגישים בצורך וביכולת להתחיל במפעל חדש, בכוחותינו אנו".

1. מועמדות.
2. בעיקרון.

שאלות הטעונות בירור.

למכתבו של ירמיהו צירפה רחל מכתב משלה:

דבריו של החבר ירמיהו שפירא תוארו כבר הדברים המשותפים בקורות עבודתנו החינוכית והדרך המשותפת שעברנו בה. נשאר לי להוסיף אותו חלק המתאר את השכלתי הפדגוגית והשיטה בה פעלתי ורכשתי לי את ניסיוני במשך שש-עשרה שנות עבודתי בכפר-הנוער בן-שמן.

בסיימי את חוק לימודי בסמינר בשנת 1925 הקדשתי שנת עבודה אחת בתנועת הנוער אשר עליה סיפר החבר י' שפירא. בראשית 1930 נכנסתי לעבודה בכפר-הנוער בחברת אותה קבוצת המורים אשר ראתה את תפקידה החלוצי בשטח החינוך. מאחר שכפר-הנוער היה אז מוסד קטן בראשית דרכו, מילאה קבוצתנו כמעט את כל התפקידים החינוכיים בחברת הילדים תחת הנהלתו של החבר פולני.

עד שנת 1936 עבדתי בתפקיד של מורה ומחנכת. לשנת 1937, לרגל עזובו של החבר פולני את כפר-הנוער, נמסר לי התפקיד של הנהלת בית-הספר, אשר גדל והתפתח במשך הזמן ומהווה כעת בית-ספר יסודי של שמונה שנות לימוד, המוכר על ידי מחלקת החינוך [בוועד הלאומי], שתי כיתות-המשך ט' ו' וכיתת-הכנה מיוחדת לילדים עולים. בסך הכול מונה בית-הספר 330 תלמיד ועובדים בו עשרים מורים שלמים וחלקיים.

בשנת 1934 יצאתי לשנת השתלמות לאנגליה. למדתי פסיכולוגיה באוניברסיטה וכן ניתנה לי פריבילגיה מיוחדת ונתקבלתי לקורס העל-אוניברסיטאי במכון הגבוה לחינוך, שנפתח אז בלונדון. באותה שנה ביקרתי גם במוסדות חינוך מודרניים. מחוץ לשנת השתלמות זאת יצאתי פעמיים לחופש חלקי בשנים 1939 ו-1942 לשם השתלמות עצמית. באותן השנים העמקתי את ידיעותי בפסיכולוגיה ובפדגוגיה. את עיקר תפקידי בהנהלת בית-הספר ראיתי בביסוס שיטת לימודים על יסודות פסיכולוגיים ופדגוגיים חדשים, בהדרכת המורים לעובדים בהוראה לפי המוסדות הנ"ל וכן ביצירת אטמוספירה חינוכית נכונה בבית-הספר.

אין אני רואה בזה את ההזדמנות להרצות את עיקרי השיטה ומגמותיה החינוכיות. אסתפק רק בציון העובדה שבית-הספר בן-שמן נמנה עם אותם בתי-הספר המעטים בארץ, המשמשים דוגמא להגשמת דרכים חדשות בהוראה.

אני עוסקת עכשיו בגיבוש תוכנית לימודים לבית-ספר בן עשר שנות לימוד, המבוססת על שיטת הלימודים שאליה אנו חותרים. עם סיום עבודתי זו, אני עומדת להביאה לעיון בפני המוסדות המכוונים את החינוך בארץ.

בזה הצבעתי במידה ידועה על מהותו של תפקידי ועל שטח היצירה שהתמסרתי לו וראיתי בו ברכה רבה.³

ב. המשימה: לעצב עם סגולה

רחל וירמיהו שפירא מצאו חן בעיני חברי ועד ההקמה. אך היו מועמדים ראויים נוספים למשרה. כדי להחליט סופית, הם נפגשו עם פרופ' משה שוובה, ראש המחלקה ללימודים קלאסיים באוניברסיטה העברית בירושלים, ועם פרופ' בן-ציון דינור, מנהל סמינר בית-הכרם, שלימד באוניברסיטה העברית היסטוריה של עם ישראל, והיה מקורב מאוד לדוד בן-גוריון.⁴ עם שוובה ועם דינור נפגשה רחל כגן עוד ברוסיה, בעיר ויאטקה, בסוף מלחמת-העולם הראשונה, כשהשניים ברחו לשם ממחנה שבויים בסיביר, הקימו וניהלו

3. את שני המסמכים העמיד לרשותי חברנו מיכה ספירא מתוך עיובן סבו, פרופ' משה שוובה.

4. לימים - שר החינוך והתרבות הראשון של מדינת ישראל.

פרופ' בן ציון דינור, מנהל סמינר בית הכרם. לימים, שר חינוך בישראל.

בית-ספר ליתומי מלחמה, וייסדו את סניף תנועת "החלוקץ" בעיר. בוויאטקה הציג שוובה לכגן את עיקרי הפילוסופיה החינוכית שגיבש עם דינור ועם אחרים בסיביר: הגורם החשוב ביותר והקובע ביותר בחינוך הוא היכולת הפנימית של הנוער עצמו. חינוך, אמר שוובה לחברי הוועדה, פירושו פיתוח יכולת פנימית זו. על מחנך להתבונן בנפש הנער, ולגלות מה יש בה, ולא להטיל עליו מודלים לימודיים סכמטיים. צריך לפתח את הילדים ואת הנערים אל מול השאיפות המשתנות של התקופה, אל מול שאיפות הזמן ואל מול צורכי העם, ואלה כבר יעשו את שלהם. "אני מאמין שניתן להצמיח אידיאלים בלבו של האדם. יש להביא את בני-הנוער למצב של אנדרלמוסיה, של תוהו-ובוהו, לפני שמגיעים לבריאה וליצירה. גיל הנעורים הוא הזדמנות של האנושות לבנות עולם חדש. שעה שבני-הנוער נכנסים לתוך המכונה העצומה של החברה, יש לפניהם הזדמנות לבנות דבר-מה חדש. אני סבור שירמיהו שפירא ורחל קטרבורסקי-שפירא יוכלו לבנות ולנהל כפר-ילדים-ונוער, שיגשים את האידיאלים החינוכיים האלה. תהיה לכך השפעה לא רק על החניכים, וזה כשלעצמו חשוב מאוד, אלא על הדור כולו, שיכנה את מדינת היהודים, העתידה לקום במהרה בימינו. מדינה יהודית תחזיק מעמד רק אם תהיה מדינת איכות ותושביה יהיו עם סגולה. למרות חילוקי הדעות הרבים שיש ביני לבין דוד בן-גוריון - בעיקר ביחס למדיניותו כלפי ערביי ארץ-ישראל ומקומם במדינה שתקום בארץ אחרי סיום שלטון המנדט הבריטי - בעניין הזה שנינו מסכימים: על מדינת יהודים להיות אתונה המודרנית. אם תטילו על רחל ועל ירמיהו להקים את הכפר ולנהלו, יהיה בכוחם להגשים משימה לאומית, שאין חשובה ממנה היום".

כל חברי הוועדה - ובייחוד רחל כגן - נשבו בקסמו של משה שוובה, שגרם להם להכריע לטובת רחל וירמיהו. רחל כגן עלתה לישראל בשנת 1919, באונייה "רוסלאן", האונייה הראשונה שהביאה עולים יהודיים מרוסיה אחרי מלחמת-העולם הראשונה - זו שפתחה את העלייה השלישית. שוובה עלה לישראל מגרמניה בשנת 1925, כדי להצטרף לסגל האוניברסיטה העברית, שנפתחה באותה השנה. מאז הם קיימו קשרים הדוקים, ורחל ראתה בו מורה-דרך.

לא רק על רחל כגן השפיע משה שוובה, אלא על דוד שלם של צעירים בשנות העשרים ובשנות השלושים בירושלים, ובהם ירמיהו שפירא ואשתו לעתיד, רחל קטרבורסקי. לאחר הקמת הדסים, היה שוובה האדמו"ר של הכפר בעשר השנים הראשונות לקיומו, ועל-פיו נשקה התפיסה החינוכית בו - עד מותו בשנת 1956. רחל וירמיהו שפירא היו כמעט יצירי רוחו.

ג. המורה הרוחני

האנס מאקס שוובה נולד בשנת 1889 בהֶלֶה אֵן דֶר סְלֶה שבמדינת סקסוניה שבגרמניה. אביו היה סוחר בהמות מתבולל, שהעניק לארבעת ילדיו את החינוך הכללי המעולה ביותר שניתן היה להשיג בעיר. בבית-הספר היסודי, בהיותו בן עשר, הוא גילה כישרון לא רק לדעת את תוכנו של קטע לאחר קריאה ראשונה אחת, אלא גם לזכרו בעל-פה. בנעוריו הוא למד בגימנסיה קלאסית, בין היתר, יוונית ורומית. כבר לאחר שנת לימודיו הראשונה, בהיותו בן שנים-עשרה, הוא ידע יוונית על בוריה, ותיקן בכיתה שגיאות של מורו. על סמך תופעה זו, בהיותו מבוגר יותר, הוא האמין בתורת ההיזכרות של אפלטון ובגלגול נשמות. הוא גם האמין, שבגלגולו הקודם היה פילוסוף יווני באתונה, במאה הרביעית לפני הספירה - אולי אפלטון? הוא גם התמחה בגרפולוגיה, והגיע בה להישגים מפתיעים. פעם, בחברת ידידים, הוא ניתח בדייקנות את הרגליו המיניים של בעל כתב-היד שנכח באירוע. בעת לימודיו בגימנסיה התייתם שוובה מאביו. כבן בכור, נאלץ לסייע בפרנסת המשפחה,

פרופ' משה שוובה, "גיל הנעורים הוא הזדמנות של האנושות לבנות עולם חדש".

מחנה אסירים בסיביר. משה שוובה ובן ציון-דינור פיתחו בו תפיסה הינוכית מהפכנית.

ועשה זאת בשיעורים פרטיים. שמעו יצא לתהילה בכל הָלָה, והתמורה הכספית שקיבל הייתה כשל מורה ותיק ומבוקש. הלקח של שוובה מניסיון חייו היה, שראוי לשלב עבודה לשם פרנסה בתהליך החינוכי. זה אחד המקורות לשתי שעות עבודתנו, מדי יום, בהדסים, בכית-הספר היסודי, ושלוש שעות ביום בתיכון.

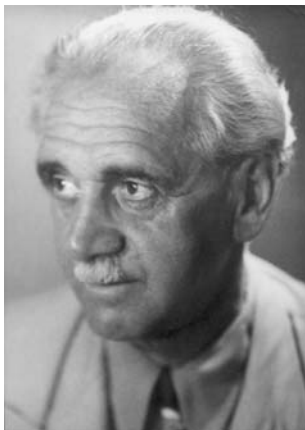
בהָלָה היה שוובה חניך בתנועת הנוער הגרמנית

החופשית, שחרטה על דגלה את חירות הילדים ואת שבירת המשמעת שנהגה במשפחה הגרמנית המסורתית ובבתי-הספר הגרמניים. הפעולות העיקריות בה היו שירה, נגינה, וטיולים בחיק הטבע. את דגשי החינוך הללו יישם שוובה בהדסים, גם ישירות, כמורה הרוחני של הכפר - כפי שהעידה באוזנינו דרורה אהרוני, שנמנתה עם המייסדים, והייתה סגנית מנהלת - וגם באמצעות השפעתו המכרעת על בני-הזוג שפירא עוד משנות העשרים.

כדי שהבן העילוי יקבל את ההשכלה הגבוהה הטובה ביותר, וילמד אצל אולריך פון וילמוביץ-מלנדורף, גדול הבלשנים הקלאסיים של התקופה, עקרה משפחת שוובה לברלין. בהיותו בן תשע-עשרה הוא התחתן עם אישה מבוגרת ממנו ובעלת נכסים בשם יהודית, דבר ששיפר מאוד את מצבו הכלכלי. בשנת 1910, בהיותו בן 21, הוא קיבל תואר דוקטור לפילוסופיה. בברלין הוא התחבר עם חוגים סוציאליסטיים רדיקאליים, וגיבש את השקפת-עולמו ברוח זו. בייחוד הושפע שוובה מרוזה ה"אדומה" לוקסמבורג, היהודייה שהנהיגה את הזרם הרדיקאלי במפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית. הוא אימץ את ביקורתה על המפלגה הבולשוויקית הרוסית, והאמין, כמותה, ביכולת הפועלים לחוסם למען עניינם ישירות, ולא באמצעות אוונגרד מפלגתי. לימים, המיר את ביקורתה של רוזה על האוונגרד המפלגתי, בביקורת על המנהלים ועל המורים במוסדות החינוך, וטען שתלמידים יכולים לקבל את רוב ההחלטות הלימודיות בעצמם. רחל שפירא אימצה את העיקרון הזה בהדסים.

בשנת 1914 שלחה אותו רוזה לוקסמבורג להפיץ ברוסיה תעמולה סוציאליסטית מהפכנית נגד משטר הצאר. איש הקשר שלו עם המהפכנים הרוסיים היה הבלשן הרוסי, אנטול וסיליוויץ לונצ'רסקי, שלמד עם לוקסמבורג באוניברסיטת ציריך, בשנות השמונים למאה התשע-עשרה. סיפור הכיסוי של שוובה ברוסיה היה: משרת הוראה לבן אצילים קשה-חינוך. השלטונות ברוסיה התייחסו באיבה לשוובה ולחתרנים גרמניים אחרים, רבים מהם יהודים, שהטיפו למהפכה נגד משטר הצאר, וחברו למהפכנים המקומיים. השירותים החשאיים הרוסיים טענו, כי ממשלת גרמניה מממנת את הפרובוקטורים הגרמניים, אך ידם קצרה מלהושיע. הדרכון הגרמני שימש חיסיון לשוובה ולחבריו. לפי רשימה ביוגרפית שכתב יונתן הנטקה על מורו - לאחר שפרצה המלחמה, וגרמניה הייתה לארץ

משה שוובה. "כל הופעתו של שוובה בקרב הנוער הירושלמי היתה עטופה הילה".

נפוליון בונפרטה, "אחד היחידים בהיסטוריה שהבין את הוויית הצבא והמלחמה".

אויב, נעצר המהפכן הזר, ונשלח כ"שבויה אזרחי" לעבודת כפייה בכפר קטן מוקף בביצות-עד בסיביר. לפי בקשתו, שלח לו לונצ'רסקי ספר גרמני ללימוד רוסית. שוובה למד את השפה הרוסית על בוריה, ושלט בה כבשפת אם.⁵

אף שלונצ'רסקי שהה בזמן המלחמה מחוץ לרוסיה, הוא הפעיל את קשריו, ואחרי שנה הועבר שוובה למחנה שבויים. לפי מרים ספירא, במחנה התיידד אביה עם בן-ציון דינבורג-דינור, המחנך וההיסטוריון היהודי-רוסי,⁶ שנשלח למחנה השבויים על שנחשד בקשרים עם המהפכנים הרוסיים ועם המנצח היהודי המפורסם הרמן שרחהן,⁷ שבפרוץ המלחמה ניצח בכמה קונצרטים על התזמורת של פטרסבורג, ונחשד כסוכן גרמני. דינור שכנע את שוובה בצדקתה ההיסטורית של הציונות. הוא גם לימדו עברית.

השלושה ניהלו במחנה בית-ספר למבוגרים, והעבירו לאסירים קורסים בהיסטוריה, בפילוסופיה ובמוסיקה. הכנר אוריאל גולדשטיין, דודי, בעל אחותה של רחל המשוררת ואביה של הפסנתרנית אלה גולדשטיין, נעצר באותו המחנה. הוא סיפר לי כי רמת ההרצאות בבית-הספר הייתה כה גבוהה וכה מעניינת - עד שהיו אסירים שבירכו על שנשלחו לשם. השלושה קיימו ביניהם סיעור מוחות על האופן שבו יש לחנך את הדור הבא, כדי שיימנע מלצאת למלחמות. הם הגיעו למסקנה כי המשמעת המוחלטת, שהייתה נהוגה אז בבתי-הספר, מחלישה מאוד את יצר הביקורת, ומכשירה חיילים צייתנים לצבאות; יש להקפיד פחות על לימודים סכולסטיים, ולהדגיש יותר את כושר התלמיד לחשוב, את יצירתיותו ואת חירותו; יש להמעיט בלימוד תולדות המלחמות,⁸ ולהימנע מלהציג את מפקדי הצבאות כגיבורים. הם אימצו את האידיאולוגיה של תנועת הנוער הגרמנית החופשית, שראשיתה בשלהי המאה התשע-עשרה, עם ערעור המבנה ההיררכי של המשפחה ושל החברה הגרמנית בעקבות המהפכה התעשייתית. התאימה להם תפיסתה המרדנית - "מרד הנעורים" נגד המשמעת המשפחתית השרירותית, נגד הערכים המזויפים של החברה ושל התרבות, והטפה לשיבה אל האמת, אל הפשטות ואל הטבע. על הרעיונות האלה הם הוסיפו עיקרון של הגשמה אישית, שתביא לדעתם לשינוי ערכים, לתיקון האדם ולעילוי העם והאנושות.

מספר אוריאל גולדשטיין:

שוובה היה אנרכיסט יהודי בעל קסם אישי נדיר. לשמוע אותו בדברו הייתה חוויה. היה לו עומק תרבותי נדיר וכושר למצוא חיבורים בין נושאים שונים לחלוטין, לכאורה. אלא שבעיניו, הכול היה חלק ממערכת אחת, ולפיכך הכול משפיע על הכול - אף כי לא תמיד ההשפעה ניכרת. תפקיד האינטלקטואל, לדעתו, למצוא את הקשרים, כדי להבין את המכלול, ולדעת להפעילו. תמיד נמצאו בחברתו מעריצים, ששתו את דבריו בצמא.

הוא היה אומר: הגיבורים האמיתיים הם אנשי הרוח ולא אנשי החרב והפוליטיקאים, שמואל הנביא ולא שאול המלך, המשורר היווני הקדום הומרוס, ולא הגיבור היווני

5. יונתן הנטקה פרסם את רשימתו בתדפיס מתוך כרך א' של הקונקורדנציה של שיידה של חצות לס. יזהר.

6. בספר זיכרונותיו של דינור על אותה התקופה אין שום אזכור לפרשה.

7. הרמן שרחהן היה תלמידו של המוסיקאי הגדול ארנולד שנברג. הוא היה מנצחה הקבוע של תזמורת קנינגסברג. לאחר עליית היטלר לשלטון עזב את גרמניה. בסוף מלחמת-העולם השנייה ביקר את ידידיו, שוובה ודינור, בארץ-ישראל, וניצח במספר קונצרטים על התזמורת הפילהרמונית הארץ-ישראלית.

8. הפסנתרנית אלה גולדשטיין, קרובתי, הייתה הסולנית בקונצרטים הללו. הקשר בין שוובה לבין שרחהן במחנה השבויים מוזכר בשתי רשימות ביוגרפיות - של מרים ספירא ושל יונתן הנטקה. את כתב-היד של מרים ספירא מסר למחברים מיכה ספירא, בנה. כך נוהגים בישראל כעת.

אכילס, הפילוסוף האתונאי אפלטון ולא ליאונידס מלך ספרטה, המשורר הגרמני יוהאן וולפגנג גתה ולא ביסמרק!
מאידך גיסא, העריץ שוובה את נפוליון, כיוון שנפוליון היה אחד היחידים בהיסטוריה שהבין את הוויית הצבא והמלחמה. היו באישיותו של שוובה סתירות פנימיות, כמו בכל מהפכן, שהרי אחרי המהפכה יש לבנות ממסד חדש. בלי ממסד, לא ניתן להתקיים בחברה המודרנית.
בשאלת הממסד שוובה היה אוטופיסט. כמו כל אוטופיסט, הוא היה מסוגל להניע תהליכים, ולא לבנות מערכות.

בסיביר הפך דינור את היהודים, שאתם בא במגע, לציונים. הוא האמין שאפשר לבנות בארץ-ישראל, בעזרת החינוך, עולם חדש, שיתופי, לפי מיטב האידיאלים הקומוניסטיים. מרים ספירא כתבה, כי אחרי שנה במחנה השבויים ברחו השלושה לעיר המחוז ויאטקה, הממוקמת כ-600 ק"מ מצפון-מזרח למוסקווא. בוויאטקה הם ייסדו בית-ספר עברי, לפי העקרונות שפיתחו במחנה השבויים. הם הפעילו את סניף ההסתדרות הציונית, ששבת בזמן המלחמה, והקימו סניף של תנועת "החלוץ". ידיעות על פועלם נפוצו בכל הקהילות היהודיות ברוסיה, ועוררו שם התפעלות רבה. רחל כגן הייתה פעילה מרכזית בתנועה הציונית באודסה, בייחוד בתחום החינוך ובארגוני עזרה ליהודים. היא נסעה לוויאטקה להתרשם מן המפעל החינוכי, והתיידדה עם השלושה. בארץ-ישראל היא שמרה על קשרים הדוקים עם שוובה ועם דינור, והתייעצה אתם בכל השאלות החינוכיות שבהן עסקה ויצ"ר.

עם המהפכה הקומוניסטית בסוף 1917, והשתלטות הבולשוויקים על רוסיה, שוחררו השבויים, והשבויים שברחו לא חששו להיתפס. שוובה מיהר למוסקווא להיפגש עם ראשי המשטר. הרי הוא נשלח לרוסיה שלוש שנים לפני-כן בשליחות המהפכנים, שתפסו עכשיו את השלטון. הוא נפגש עם לונצ'רסקי, שר החינוך וההשכלה הקומוניסטי הראשון, ששמע על ההצלחות החינוכיות של שוובה במחנה השבויים ובוויאטקה. השר התרשם גם מהתלהבותו של השבוי המשוחרר מהמהפכה ומעקרונותיה, והציע לו לעמוד בראש מחלקה במשרד החינוך הסובייטי, שתהיה אחראית לחינוך מבוגרים בכל ברית-המועצות, ועל הקניית קרוא וכתוב לכול. ההצעה קסמה לשוובה, אך אחרי שלוש שנים במחיצת דינור, הוא הפך כל-כולו ציוני, וביקש לשוב לגרמניה, ולארגן שם הכשרות לעלייה לארץ-ישראל במתכונת "החלוץ" ברוסיה, ולפגוש את אשתו, שאותה לא ראה יותר משלוש שנים. שוובה דחה את ההצעה, וחזר לגרמניה.

לונצ'רסקי הביע את צעריו, והעניק לשוובה את ספרו על סופוקלס, ביוונית. הספר הזה נמצא בספריית שוובה בירושלים, ואחרי מותו נמסר עם כל ספריו לספרייה הלאומית בגבעת רם בירושלים. שוובה הסכים להיות איש קשר בין מנהיגי המהפכה הרוסית לבין מהפכנים גרמניים, במגמה לחולל בגרמניה מהפכה קומוניסטית.

בשנת 1918 חזר שוובה לברלין. שם עסק, לדברי בתו, בארגון יהודים לעלייה לארץ-ישראל. ההכשרה התקיימה בקובנה, אז בירת ליטא,⁹ שזכתה לעצמאות. שוובה עצמו לא הצטרף להכשרה, אלא נשאר בגרמניה, והשתלב בפעילות תנועות השלום שקראו להפסיק את המלחמה. הוא היה חבר ב"ברית הספרטקים",¹⁰ שהנהיגו רוזה לוקסמבורג, פטרוניתו הפוליטית, וקארל ליבקנכט. בשליחותה, הוא נסע למינכן

9. שם העיר בליטאית: קאונאס, העיר השנייה בגודלה בליטא, שוכנת בין הנהרות נימן ונריס. בשנים 1920-1939 הייתה בירתה של ליטא. בתחילת שנות העשרים של המאה העשרים התגוררו בעיר כ-25 אלף יהודים שהיוו כרבע מתושבי העיר.

10. על שמו של ספרטקוס, שהנהיג את מרד העבדים ברומא העתיקה.

שבכוואריה, השתלב במהפכה שהנהיג העיתונאי היהודי קורט אייזנר, ונעשה שם שר החינוך בממשלת "רפובליקת המועצות". על הפרשה כתב יהודה לוי, חניכו ב"לגיון הצופים" בירושלים:

כדי להבין את סוד השפעתו עלינו, יש צורך לדעת יותר עליו עצמו. הוא היה בשעתו אחד הפעילים המרכזיים של הקבוצה המהפכנית הגרמנית "ספרטקוס", וכשהספרטקים הצעירים כבשו בסוף מלחמת-העולם הראשונה את השלטון, שימש משה שוובה כשר החינוך. הוא הראה לי פעם חוברת של העיתון הרשמי הגרמני מאותם הימים, שבה פרסם את פקודותיו בענייני חינוך, אלא שהוא היה פציפיסט עד קרקע נשמתו, והיה רחוק ביותר מאלימות ומשפיכות דמים. היה אידיאליסט במלוא מובן המילה, והאמין שבכוח החינוך ניתן לבנות עולם חדש.

כיצד התמזג זה עם הספרטקים ועם ממשלה קומוניסטית לא ברור לי, אך נראה הדבר שהוא היה חשוב להם, שהרי שימש בתפקיד מרכזי ביותר, אף שלא היה איש תעמולה ולא נואם בציבור, וכל שכן שלא נסתייע בדמגוגיה, או בפרוטקציה. לצמרת המהפכנית הביאה אותו אפוא רק אישיותו כשלעצמה. עד מהרה קמה מהפכה נגדית. פעם סיפר לי, שניתן לו אקדח על שולחנו, כדי שיוכל להתגונן בו בשעת צורך, אלא שהוא עטף את האקדח בעיתון ושם אותו באחת הפינות. ואכן יחס כמו זה לאקדח מתאים לאופיו. בנפול הממשלה המהפכנית ברח שוובה מגרמניה לרוסיה המהפכנית, אך שם נחל אכזבה איומה מכל מה שהתחולל אז ברוסיה. הוא נפגש עם לנין, והתווכח אתו על דרכי המהפכה ועל שפיכות דמים, ואמר לו שאין לבנות עולם חדש על גופות בני-אדם. מיד חש, שאין לו מקום שם, והוא נמצא בסכנת מאסר. גידל זקן וברח לסיביר. מסיביר הגיע בדרך כלשהי לקובנה.¹¹

שוובה הביא לקובנה את רעייתו יהודית, ואת מרים וזאב, שני ילדיו. רוזנבאום, שר החינוך של ליטא, מינה את שוובה לסגנו. בתפקידו, הקים שוובה את הגימנסיה העברית, וניהלה. גם היה מחנך כיתה וגם לימד שפות: רוסית, אנגלית, ליטאית, גרמנית, צרפתית, יוונית

11. יהודה לוי בספרו של יצחק כפכפי (עורך), שנות המחנות העולים. הקיבוץ המאוחד, 1975, עמ' 146-147.

ולטינינית. הוא גם הנהיג את ארגון "החלוץ" של ליטא. אחד המורים בגימנסיה היה משה שיפוני, דודי, שסיפר כי "בגימנסיה התגלה שוובה כפילוסוף וכאיש מעשה חינוכי, שהניח את היסוד לחינוך הדמוקרטי. הוא הסביר לנו שם, כי לא תיתכן דמוקרטיה של אמת בלא חינוך דמוקרטי". באותו הזמן שימש שוובה יועץ במוסד ליתומי מלחמה, שניהל ד"ר להמן בקובנה.

המשוררת לאה גולדברג למדה אז בגימנסיה של שוובה. לפי יומנה שיצא לאור בשנת 2005, שוובה לימד שם לפחות משנת 1921. ב-1 בינואר 1924 כתבה גולדברג: "במחלקתנו התלמידים ילדים טובים והמורים גם כן. יותר מכל המקצועות אני אוהבת היסטוריה. במקצוע זה אצלנו מר שוובה והוא יותר טוב מכל המורים". באוקטובר אותה שנה היא כתבה ששוובה עזב. מסתבר שגולדברג אהבה את שוובה. ב-31 באוקטובר היא כתבה: "בימים האחרונים אני התחלתי להרגיש דבר משונה: הוא נסע ואני איני מרגישה דבר, לפני ימים אחדים בערב בשוכבי במיטה אני פתאום התרגשתי כי הוא זר לי, כי אני יותר לא אוהבת. וצדקתי - אין יותר דבר. לי לא חבל. אחרת לא יכול היה להיות. הרי אני אהבתי כל-כך בחוזקה שלוש שנים והייתי מחוסרת כל תקווה. לנצח זה אינו יכול להימשך. לא. אבל עתה בלבי ריקות. אני איני רואה ולא אגיד לעולם שזה מה שהיה שגיאה מצדי. לא, אני אמרתי לעצמי 'אני אוהבת', אני אהבתי באמת, אבל עתה איני אוהבת, וכל-כך ריק ואין לי, נדמה עתה, שום אדם שני שאוהב אותי ככה כמו אהבתי קודם. שום איש (על אמי ודינה איני מדברת). מר שוובה כבר כל-כך רחוק לי. הוא? אני עתה כל-כך שוות נפש אליו, הלוא אני איני מכירה אותו כמעט ... כל-כך ריק. עד כמה נשתנה מצב רוחי עתה לגמרי לא אותו שהיה"¹².

ב-1963 למדתי ספרות משווה בקורס שנתנה לאה גולדברג באוניברסיטה העברית. האודיטוריום הגדול בבניין מייזר בקמפוס בגבעת רם היה תמיד מלא מפה לפה וסטודנטים ישבו על החלונות... היא הרצתה עם רמקול, לאט, בקול נמוך ואיטי מאוד. כשנודע לה שרחל המשוררת היא אחות סבתי, ושאימי טיפלה בה בעת מחלתה, היא הזמינה אותי לשיחה בביתה בשכונת רחביה בירושלים. שוחחנו על אישיותה של רחל ועל שיריה. היא שאלה אותי היכן למדתי. השבתי: "בהדסים". היא התבוננה בי במבטה המהורהר ואמרה: "הדסים היתה מימוש אידיאה של האיש החכם ביותר שהכרתי: פרופ' משה שוובה. הוא פיתח בוויאטקה את התיאוריה של חינוך דיאלוגי-יצירתי. בקובנה הוא התחיל לממש אותו. אני נכחתי בכך כתלמידה בגימנסיה שהקים. בעשר השנים הראשונות של הדסים הוא זכה לראות את פרי עמלו. ארבעת נכדיו למדו בהדסים. אחד מהם, מיכה ספירא, נחשב באוניברסיטה שלנו לגאון. מיכה הוא התוצר המעולה של רעיונות סבו ומסתבר שגם אתה - סטודנט יקר שלי..."

עקרונות החינוך הדמוקרטי, שפיתחו שוובה ודינור בוויאטקה, ושוובה ולהמן בקובנה, התפרסמו בכל העולם, ובייחוד בעולם היהודי. להלן דוגמא: את כפר-ילדים שלי גבעת המורה בעפולה, ייסד בשנת 1923 ישראל בלקינד, חבר ביל"ו. הוא הביא ארצה כ-140 ילדים יהודיים, שהתייתמו בפרעות ביהודי אוקראינה. הפדרציה הציונית של דרום אפריקה גייסה תרומות לסייע בקליטת היתומים ובשיקומם בארץ.¹³ היתומים שוכנו בכפר-ילדים, שתושביו הצעירים למדו עברית וחשבון, ועבדו בחקלאות. בשנת 1924

המשוררת לאה גולדברג:
"הדסים היה מימוש אידיאה
של האיש החכם ביותר
שהכרתי: פרופ' משה שוובה"

12. יומני לאה גולדברג, ערכו והתקינו לדפוס רחל ואריה אהרוני, ספרית הפועלים, 2005. שם אמו של גדעון אריאל היה טובה גולדברג, והמשפחה עלתה לישראל מקובנה. לפי מה שידוע לנו על טובה גולדברג ועל לאה גולדברג, אנחנו משערים שהן היו דודניות. מכאן אפשר שהמשוררת הדגולה לאה גולדברג הייתה דודה רחוקה של גדעון אריאל.

13. אהרון בן-ברק, כשבילי מכורה. נהלל: 1972, עמ' 189-191.

ישראל בלקינר - איש ביל"ו. המקום
את כפר-הילדים גבעת המורה.

הגיע לכפר-ילדים המחנך שניאור זלמן פוג'צוב, שסלד משיטות חינוך נוקשות, דגל בשיטות חינוך מהפכניות לאותן השנים, וניסה לשנות את אורחות-החיים במוסד, תוך הקניית אוטונומיה לחניכים בחיי החברה, הדגשת ערך העבודה והזיקה למסורת וליהדות.¹⁴ פוג'צוב מצא בכפר-ילדים מדריכים, שנקטו משטר נוקשה, וילדים חשדניים. הוא רצה "לחנך אדם חדש, שיוכל להעדיף את צורכי הכלל על צורכי הפרט, שלבו ער לכל דבר טוב". תוכניתו החינוכית לא השיגה את תמיכת כל המדריכים, שהסתייגו מדרכו. יחסם הפריע לביצוע תוכניותיו, והכשילו לבסוף. על הרקע הזה, פרץ משבר עם ישראל בלקינר, מייסד הכפר, ועם מרבית העובדים, ובעקבותיו נטש בלקינר את הכפר. בתחילת שנות השלושים, נסגר כפר-ילדים, ופוג'צוב עזב¹⁵ - גם משום הוויכוחים על דרכו החינוכית וגם בשל מחסור בכספים.¹⁶

כישלון פוג'צוב מלמד, שלא די במחנך אידיאליסט, יש צורך בהנהלה אידיאליסטית, ואת אנשי ההנהלה יש להכשיר. אחרי עשרים שנה נמצאו מנהלים אידיאליסטיים: רחל וירמיהו שפירא, שאותם הכשיר פרופ' משה שוובה.

בשנת 1924 הוזמן שוובה ללמד יוונית ולטינית באוניברסיטה העברית, שאמורה הייתה להיפתח לאחר שנה בירושלים. עם כל משפחתו הפליג למצרים, ומשם נסע לארץ-ישראל דרך מדבר סיני, בעקבות משה רבנו, כדבריו. שוובה השתתף בטקס חנוכת האוניברסיטה העברית על הר הצופים, והחל לעבוד באוניברסיטה. במקביל, הקים את "לגיון הצופים". עם חברי הלגיון נמנו רחל קטבורסקי וירמיהו שפירא.

חברי ועד ההקמה של הדסים נפגשו עם שוובה ועם דינור בחדרו של שוובה באוניברסיטה העברית על הר הצופים. לפגישה זומן ד"ר זיגפריד להמן, מנהל כפר-הילדים-והנוער בן-שמן.¹⁷ רחל כגן סיפרה לנוכחים על הקמת הדסים ועל הצורך למנות למוסד מנהל בעל כישורים גבוהים במיוחד. היא העריכה כי המדובר במפעל חינוכי שלא היה כמותו מעולם, שהרי שואה וניצולי שואה לא היו מעולם. לדבריה, אנשי חינוך מן השורה לא יצליחו לתפקיד - ואולי בכלל לא יהיה מי שיצליח למשימה. לדעתה, יש חשיבות לאומית לכך שפרויקט הדסים יצליח. בדיון הגיעו הנוכחים להסכמה, כי כמעט שלא ניתן לאתר אדם אחד, שיוכל להתמודד עם המשימה: לבנות, לנהל ולחנך, שהרי מי שמעולה בתחום אחד אינו מצטיין בדרך-כלל בתחום אחר. פרופ' שוובה הציע להטיל את המשימה על זוג נשוי. הוא נקב בשמותיהם של רחל קטבורסקי ושל ירמיהו שפירא. "את השניים אני מכיר היטב. הם היו חברים בולטים מאוד בקבוצת 'צופה-מורה' שפעלה ב'לגיון' הצופים שהקמתי בירושלים. רחל היא מחנכת ממדרגה ראשונה. היום היא מנהלת בהצלחה את בית-הספר היסודי בבן-שמן. ירמיהו מנהל שם את חברת הנוער בהצלחה לא פחותה", אמר. ד"ר להמן אישר את הדברים, והוסיף כי יצטער לוותר על השניים. פרופ' דינור, שלימד את השניים בסמינר למורים בית-הכרם בירושלים, פסק כי למען ניצולי השואה הכול חייבים לתת יד. רחל כגן זכרה את השניים מן התקופה שהתגוררה ברחוב הנביאים בירושלים, ושוובה הביאם לביתה, כדי שיפגשו אותה ואת הדיירת שלה - רחל המשוררת. חברי הוועד קיבלו את הרעיון למנות זוג נשוי למנהלים. הם קיימו התייעצויות נוספות, ולבסוף פרסמו מודעה בעיתון "הארץ", שבה התבקשו אנשי חינוך בכירים ומנוסים להציע את מועמדותם. רחל וירמיהו הציעו את מועמדותם מבלי שידעו כי שמם עלה בדיוני

14. נדב מן, "היינו ילדים וזה היה מזמן". Ynet, 1 באפריל 2005.

15. אלי אשכנזי, "כפר הילדים בעפולה ייהפך לשכונת מגורים", "הארץ", 7 בפברואר 2006.

16. שבח ארן, "חברות הילדים הראשונות בארץ-ישראל ומקורות יניקתן". דוד לדור, קבצים לחקר ולתייעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, ט"ז, תש"ס.

17. רחל וירמיהו לא היו מודעים לכך. לפני שהוחלט סופית להטיל עליהם את הקמת הדסים ואת ניהולו, הם חששו פן ידע ד"ר להמן על מועמדותם, ויכעס; ואם מועמדותם תידחה - הם יינזקו.

הוועד. היו מועמדים נוספים.¹⁸ אחרי חודשים של התלבטויות ומריטת עצבים זכו רחל וירמיהו שפירא בתפקיד.

ד. ירמיהו שפירא

ירמיהו נולד בצפת בשנת 1904, בן בכור לרב משה וליהודית שפירא. מלכה, אחותו היחידה, נולדה שבע שנים אחריו. אביו זקנו הגיע ארצה בעליית החסידים לארץ-ישראל במאה השמונה-עשרה. הקשר של ירמיהו למחדשי החסידות ולראשיה מסביר, חלקית, את תשומת-הלב שהקדיש לקיום אמנותי בשירה ובריקודים של חגי ישראל בהדסים – כמו תיקון שבועות. רחל הייתה מעורבת פחות בתחומים האלה בהדסים.

גם יהודית, אמו, הייתה דור חמישי בארץ, בת למשפחה שעלתה מאוסטריה והמשיכה להחזיק בדרכון אוסטרי, כדי לזכות בהגנת הקונסוליה האוסטרית בארץ-ישראל. שורשיות אילן היוחסין של ירמיהו בארץ-ישראל מבארת את יחסו השורשי לעם, לארץ, לאדמה ולתרבות. שורשיות זו העביר לכולנו. אף מי מאתנו שמתגורר בחו"ל, שורשיו משתרגים לארץ-ישראל ולתרבותה.

הרב שפירא היה שליח קהילת החסידים של צפת לאיסוף כספים בקהילות היהודים בעולם. רוב הזמן גדלו ירמיהו ומלכה ללא אב. ירמיהו החל ללמוד בחדר בגיל שלוש, וכבר מגיל צעיר היה עליו לסייע לאמו בפרנסת הבית, שכן האב לא הזרים כספים ממסעותיו. כשחזר, נתן לאשתו רק מעט כסף לצורכי הבית. עוד בילדותו למד ירמיהו שבלא עבודה אין חיים, וכן למד את משמעות הפסוק "בזיעת אפיך תאכל לחם". את הלקח הזה הוא יישם בהדסים, כשהנהיג חובת עבודה יומית לחניכים.

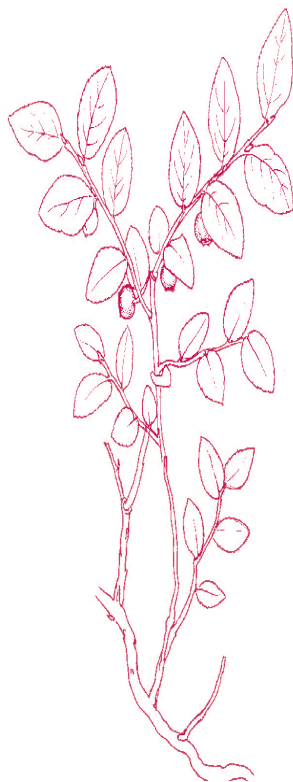
במלחמת-העולם הראשונה סבלה המשפחה חרפת רעב – כמו רוב היישוב היהודי בארץ-ישראל. בשנת 1917 השתוללה מגפת טיפוס בעיר. אז כפה הרב משה על רעייתו לנסוע עם ירמיהו בן השתיים-עשרה ועם מלכה בת החמש לקרובי משפחה רחוקים באוסטריה, כדי למלט את נפשם מהסכנה. יהודית מחתה נמרצות על החלטת בעלה, ואמרה כי הוא מוליך אותה לדל"ת אמותיה – לקברה, אך הוא לא שעה לתחינותיה, וכמעט גירשה מצפת, באומרו שאין סיכוי כי היא ושני ילדיהם ישרדו את הרעב ואת המגפה. הוא עצמו ודאי שימות, והיא תציל את זרעו. יהודית התחננה שבעלה יצטרף אליהם. הוא דחה את תחינותיה, באומרו שעליו להישאר עם קהילתו בטוב וברע.

יהודית ושני ילדיה התגלגלו בדרכים, מארץ-ישראל לסוריה ולתורכיה, ומשם דרך הבלקן ברכבת לוונינה. אוסטריה סבלה קשות במלחמה. קרוביהם לא ששו לקבל את האורחים הלא-קרואים מארץ-ישראל. באוסטריה התגלה שיהודית חלתה בטיפוס. היא אושפזה במנזר, סירבה לאכול לא-כשר, ונפטרה. גם ירמיהו חלה בטיפוס, ואושפז באותו המנזר. בשבועות שחיו היו תלויים לו מנגד, בילתה אחותו בת השש על מדרגות המנזר, והתפללה לשלום אחיה, שהיה לה גם אב וגם אם. הנזירות הקציבו לה מעט אוכל. אחרי ארבעים שנה, כשחלה ירמיהו במחלת הסרטן ואושפז בבית-חולים תל-השומר, לא זזה מלכה ממיטתו יומם ולילה.

ירמיהו החלים במנזר, אחז בידה של אחותו, ויד-ביד נדרו שני ילדים יהודיים מארץ-ישראל בחורף האוסטרי, בין כפרים מושלגים – עד שהגיעו למחנה של יתומי מלחמה. ירמיהו הנער גילה מנהיגות, ארגן את בני גילו מכל הלאומים של האימפריה ההאבסבורגית הגוועת, בקבוצות עבודה, והובילם לגנוב אוכל בכפרים. פעם, כשחפרו הילדים בשדה להוציא תפוחי-אדמה, תפסה אותם המשטרה. ירמיהו המנהיג, שהיה רק בן שלוש-עשרה, נכלא בבית-סוהר. שוב בילתה מלכה על מדרגות, והפעם של בית-הסוהר,

18. דרורה אהרוני העידה, כי בין המועמדים היו יעל ולודוויג (לימים פרופ' למתמטיקה ולפיסיקה) פוזנר.

משך ימים אחדים, כשהיא ניזונה משאריות מזון שנתנו לה הסוהרים - עד שאחיה שוחרר. המלחמה הסתיימה באחד-עשר בנובמבר 1918. לרב משה שפירא נודע כי רעייתו נפטרה, וילדיו מתגלגלים באוסטריה. הוא יצא דרך הים לחפשם באוסטריה, אך לא מצאם. הוא שמע שהגיעו לרוסיה, נסע מזרחה, ונתקע במהפכה. הוא נדד ברוסיה, ובשנת 1919 חזר לארץ-ישראל באונייה "רוסלאן", שבה עלתה רחל כגן לארץ-ישראל. בהפלגה סיפרה כגן לרב שפירא על המפעל החינוכי של שוובה ושל דינור בוויאטקה. השניים לא העלו בדעתם כי ירמיהו, בנו, יגשים את רעיון ויאטקה בהדסים בעזרת רחל כגן. משה חזר לצפת, נשא לאישה את גולדה לבית פיין, אלמנה רפתנית מיסוד-המעלה. השניים הסכימו, שאת בתה תמסור גולדה לבית-יתומים, ואם יצליחו ילדיו לחזור מאירופה - יגדלו אצל אחיותיו, שהתגוררו בצפת.

ירמיהו ומלכה התגלגלו מאוסטריה להולנד. משפחת איכרים הולנדיים אימצה את ירמיהו ואת מלכה. במשך כשנתיים הם עבדו בשדות ככל בני-הבית, עד שהחקלאות-הפכה לחלק מאישיותם. בהיותו בן שש-עשרה החליט ירמיהו לחזור עם אחותו ארצה. הוא עבד כפועל אצל איכרים אחרים, חסך כסף, ורכש שני כרטיסים להפלגה באונייה. בשנת 1920 חזרו ירמיהו בן השש-עשרה ואחותו בת התשע לארץ-ישראל. לאכזבתם, גילו כי אביהם נשא אישה, ואינו מוכן לקבלם בביתו. ירמיהו למד זמן קצר בישיבה. אחר-כך עקר לירושלים, ושם למד בסמינר "מזרחי" למורים דתיים. האכזבה מיחסו של אביו כלפיו הייתה כה רבה עד שירמיהו עזב את הדת, ועבר ללמוד בסמינר בית-הכרם. המורה להיסטוריה שם היה בן-ציון דינור.

אחד הסטודנטים בסמינר היה משה שיפוני, דודי. השניים התיידדו מאוד, וירמיהו סיפר למשה את עלילותיו באירופה. כשהחלט לשלוח אותי להדסים, סיפר לי דודי על עלילות ירמיהו באירופה: "אירופה הקשיחה את ירמיהו. אל תעשה אתו חוכמות!" "ככל שאדם קשוח יותר, כך הוא מעניין אותי יותר", השבתי, "אני מרגיש שירמיהו ואני נהיה חברים".

דודי התבונן בי בעיניים מחייכות, ולא אמר מילה.

לימים שוחחתי עם ירמיהו על מפעל חינוכי על הל"ה, שיזמתי ויישמתי בהדסים, בהיותי בן חמש-עשרה. לצורך הזה נסעתי - עם גדעון לביא ולבדי - ברחבי הארץ. רחל כעסה על הסיכון שבדבר. ירמיהו הרגיע אותה: "מסע מאוסטריה להולנד היה הרבה יותר מסוכן".

ה. רחל קטבורסקי-שפירא

רחל נולדה בעיירה ברסטצ'קו שבאוקראינה בשנת 1906, לזוג ציונים נלהבים, בן-ציון ואסתר קטבורסקי. העיירה שכנה על אי בתוך נהר, במשולש הגבולות ההיסטוריים: רוסיה, פולין וגרמניה, ועברה במלחמות מיד ליד. כשפלש לרוסיה בשנת 1812, מיקם נפוליון לזמן-מה את מפקדתו בעיירה. כמחצית מתושבי ברסטצ'קו היו יהודים, והשאר - אוקראינים. היהודים התגוררו במרוכז, סביב אחוזה רחבת-ידיים של אציל פולני. בעבר, כל העיירה הייתה שייכת למשפחת האציל. במאה העשרים נותרו האגדות והטיוולים כגני האחוזה, שהפרו את דמיונם של הילדים ואת אהבתם למרחבי הטבע. כשהקימה עם בעלה את הדסים, זכרה רחל את גני האחוזה, וביקשה להעניק גנים כאלה לילדי השואה.

למשפחת קטבורסקי הייתה חנות מכולת, אך היא התפרנסה בדוחק. עקב פעילותו הציונית, הזניח בן-ציון את החנות וגם תרם חלק מרווחי החנות לפעילות הציונית בעיירה. בן-ציון היה אידיאליסט - טובת הכלל קדמה בעיניו לאינטרסים של הפרט. רחל ירשה ממנו תכונה זו, והעבירה אותה לסגל הראשון של מורי הדסים, שלימדו אותנו בסוף שנות

הארבעים ובשנות החמישים. העדפת האינטרס של הכלל על האינטרס של הפרט היא תכונה נדירה, וכדי להדגיש את נדירותה נקבע ביהדות, שהיא מצויה רק אצל ל"ו צדיקים. יכולתה של רחל להרכיב צוות אידיאליסטי בהדסים היא סוד הצלחתה של הדסים. שפת הדיבור בבית קטבורסקי הייתה עברית. הצעירים הציוניים של העיריה התכנסו אצלם לתכנן את עלייתם לארץ-ישראל. אלה היו מפגשים שעיקרם תמימות אידיאליסטית. דיברו בהם על חזונו של הרצל, וקראו את מאמרי אחד-העם ואת שירי ביאליק. שליחים מארץ-ישראל ביקרו בבית קטבורסקי מדי פעם, וסיפרו לבני המשפחה על הקמת מושבות וקיבוצים ועל יישוב הארץ. המפגשים עשו רושם רב על רחל, ועיצבו את אישיותה. מגיל צעיר חלמה רחל להשתתף בכניית הארץ ובעיצוב חברה חדשה ואדם חדש בארץ-ישראל. רחל למדה בבית-הספר היהודי "תרבות", שבו שפת הלימודים הייתה עברית. היא הייתה פעילה גם בתנועת הנוער הציונית בעיירה. יחד עם חבריה הדביקה סיסמאות על קירות בתי היהודים: "דבר עברית". היא חיברה מחזה על ארץ-ישראל, שהוצג בעיירה. כרטיסי הכניסה נועדו לסייע לעולים לארץ-ישראל. לאחר שסיימה את בית-הספר היסודי, שלח אותה אביה לעיר המחוז רובנו ללמוד אנגלית, כיוון שלדעתו השפה הרשמית בארץ-ישראל הייתה אנגלית. ברובנו הצטרפה רחל להכשרה של יהודים, שהתקינו את עצמם לעלות לארץ-ישראל. בן-ציון נפטר בשנת 1920. בצוואתו נאמר שעל בני משפחתו לעלות לארץ-ישראל. בשנת 1923, בהיותה בת שבע-עשרה, עלתה רחל ארצה עם הכשרת רובנו. שנתיים אחריה עלו אמה ואחותה, בלומה. היא התגוררה אצל שלוש דודותיה בירושלים, התחילה ללמוד בסמינר "מזרחי" למורים, ועברה לסמינר בית-הכרם. שם פגשה את ירמיהו ואת משה שיפוני. בשנת 1925 פגשו השלושה את משה שוובה, הוקסמו מאישיותו, והקימו עם יוסף מיוחס, חברם בסמינר, ועם עוד חברים, את "לגיון הצופים", ובתוכו את חבורת "צופה-מורה".

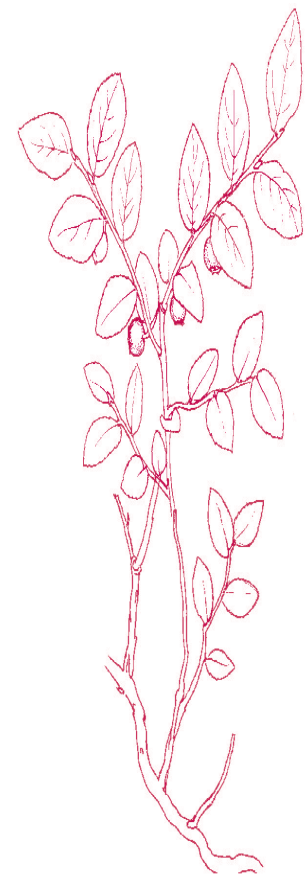
משה שיפוני: "בניגוד לירמיהו, רחל הייתה רציונליסטית. היא לא נמשכה לאינטואיציות של שוובה, אלא לאנליזות שלו. אידיאליזם רציונלי הפך את רחל לאישיות הבולטת ביותר ב'לגיון הצופים', אחרי משה שוובה. התקיים ביניהם דיאלוג על מושגי-יסוד בהתנהגות האדם ובחינוך. את שליטתה במושגים האלה יישמה כשניהלה את בית-הספר בבן-שמך".

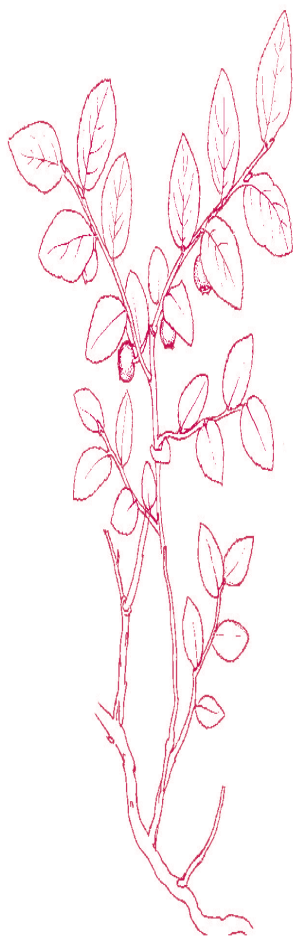
דרורה אהרוני,
סגניתה בהדסים:
"רחל הייתה אישה חכמה, דבקה במשימתה ומאוד אכפתית. למדתי ממנה המון. חלק גדול מגישתי המקצועית למדתי ממנה. מרחל גם למדתי מה לא לעשות, ואיך לפעמים ללכת בדרך אחרת. היא לא הייתה מעמדית, לא היה אצלה

רחל עם אבא וסווי אבן. כל ה"מי ומי" התעניינו בהדסים.

'להיות המנהלת' - גם כלפי מורים וגם כלפי תלמידים. כשנכנסה לכיתה מלוכלכת, היא

לא הטיפה, אלא לקחה מטאטא וטאטאה את הכתה. כלפי מורים הייתה כמדריכה: לימדה אותם, השפיעה עליהם, שוחחה אתם - כדי שיעבדו בדרכה. רחל הייתה טיפוס דיאלוגי-רציונלי".

ו. חבורת "צופה-מורה"

בשנת 1925 למדו רחל וירמיהו בסמינר למורים בירושלים, והיו מרכזים, בתשלום זעום, בתנועת הצופים¹⁹ בעיר. לפי המסורת הבריטית בכל מושבותיהם, ארגנו את התנועה בירושלים, פקידים בריטיים, במתכונת התנועה במדינת-האם. הם התעניינו בכדורגל, בתלבושת אחידה, בעניבה, בתרגילי-סדר, בקשירת חבלים, בכניית גשרים, בעיקוב, במשחקים, בטיולים בטבע ובשירה סביב מדורה. זה היה המצב פחות או יותר בכל הארץ. מטרת התנועה הייתה להעסיק את תלמידי בתי-הספר אחרי שעות הלימודים, כדי שהורים יהיו פנויים לעיסוקיהם. בסוף אותה השנה הופיע משה שוובה בירושלים, וחולל מהפכה. על היווצרות הקשר בין שוובה לצופים, מספר יוסף מיוחס, שהיה אז ממלא-מקום ראש גדוד צופים באחד מבתי-הספר בעיר:

אחד מהחוג שלנו, שהכיר את שוובה, היה משה שיפוני. הוא ידע על עבודתו החינוכית בקובנה שבליטא. משה שיפוני פנה אליו בלשון זו: "הנה אדם כמוך, הבא לארץ כחלוץ, אף שהנך עובד עבודה מקצועית באוניברסיטה - איך ייתכן שתעמוד מהצד?" והציע לו לטפל ביחידות הצופים הקיימות. משה שוובה הסכים להיפגש אתנו. את הפגישה הראשונה קיים באחד הערבים בחורשת שנלר.²⁰

יהודה לוי, אחד החניכים, סיפר על המפגש הראשון של הצופים עם שוובה: והנה ערב אחד, לאחר שגנבנו את כל החביות בסביבה, והדלקנו על-יד חורשת שנלר מדורה שעלתה עד לב השמים, והיינו כולנו צועקים ורועשים, הופיע אצלנו יהודי בשם משה שוובה, נכנס אל המעגל שלנו, התוודע אל הילדים והתחיל לשאול שאלות: מה אתם עושים? וכו'. תחילה ראינו בו סתם מורה או משהו מעין זה, התייחסנו אליו בזלזול וענינו לו סתם תשובות מקנטרות. אלא שהוא היה מקבל כל תשובה שכזו, כאילו לא אליו כוונה. מדבריו השתמע שאתה נטית לראותם כסוף פסוק, אך הוא היה נוטל את המילה האחרונה ועל-ידיה מנסה למשוך אותך הלאה. "בסדר - היה אומר - אתה חושב כך. הבה נפתח את המחשבה שלך". ומעתה אתה כבר נזהר שלא לומר מילים סתם. חשנו מיד כי יש בגישתו משהו שונה לגמרי מהרגיל.

אז הוא סיפר לנו על תנועת הנוער בגרמניה, תנועה ענקית שהתבססה על שירה, על גנינה ועל טיולים, תנועה שהיה בה ביטוי של חופש ודרור. והנה, אמר לנו, יש ביטויים שונים, שהנוער מוצא לעצמו. וכך גם אתם מוצאים לכם ביטוי לעצמכם - נהנים מאש מדורה ומגניבת חביות. הוא חזר והדגיש את המילה "גניבה" אבל לא תוך התרסה נגדנו, אלא כתופעה רגילה המלווה ביטוי מסוים של נוער. ואז שאל אותנו מתי אנו מתאספים שוב. כשהתשובות לא היו ברורות, קבע אתנו יחד יום ושעה מסוימים, והוא הופיע אלינו שנית לאותה חורשת שנלר בהרי ירושלים.

בבואו בפעם השנייה, הוא דיבר על הכוחות הטמונים בכל אחד ואחד מאתנו. פה עמדנו פתאום בפני תגלית. כאילו גילו לנו את אמריקה. אנחנו, שבכל היחסים החברתיים בינינו, נוהגים היינו לזלזל כל-כך זה בזה, פתאום אומרים לנו, שבכל אחד מאתנו יש

19. תנועת הצופים העבריים נוסדה בארץ מיד אחרי מלחמת-העולם הראשונה, תוך שילוב של המודל הבריטי של הצופיות עם עקרונות חינוכיים שונים - בעיקר, מתנועות-נוער במרכז אירופה. את תנועת הצופים העולמית ייסד בסוף העשור הראשון למאה העשרים, בארץ-פאול - קצין בריטי, שלחם במלחמת הבורים.

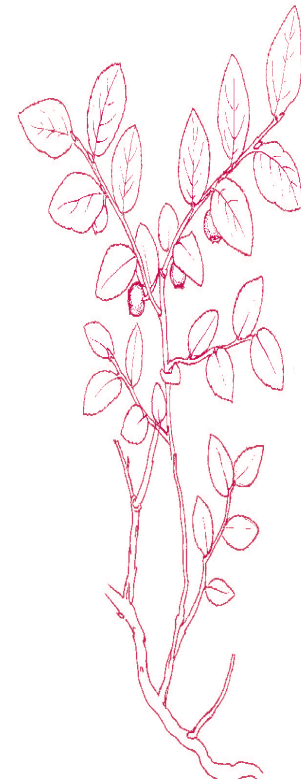
20. כפכפי, שנות המחנות העולים, עמ' 201.

משהו חשוב. גם הפעם לא הרצה לפנינו, אלא רק דובב אותנו, ופיתח רעיונות שהיה דולה מתוך תשובותינו. הדבר התחיל למשוך אותנו לעניין. הקבוצה, היושבת סביב האש, חשה בתוכן חדש המתרקם בתוכה. מכאן התחיל הדבר: לא כל בני הנוער שהיו באותה הקבוצה נשארו בה. מקצתם פרשו במשך הזמן, כי התוכן הזה לא היה לפי רוחם, ולא לפי מה שהורגלו אליו. רגילים היינו רק לצופיות מעשית, שהייתה כמו חלק משיעורי ההתעמלות בבית-הספר. כך ראו את הצופיות המורים, שעסקו בכך. הפילוג שלנו מהצופים התחיל כבר עם אותה פגישה ראשונה שלנו עם משה שוובה, שהרי שוובה לא נשלח אלינו על דעתם של המורים, שעסקו בארגון הצופים. אז פשטה השפעתו של שוובה כמו אש, כאילו תפס את הנוער בציציות ראשו. נוער מכל הסוגים ומכל השכונות של ירושלים התחיל לנהור לצופים.²¹

בעזרת רחל, בעזרת ירמיהו ובעזרת מדריכים אחרים, ארגן שוובה את כל קבוצות הצופים בירושלים - שער אז פעלו בנפרד במסגרת בתי-הספר - למסגרת אחת שנקראה "לגיון". פעילות זאת הייתה לצנינים בעיני מנהלי בתי-הספר, בעיני רוב המורים וההורים ובעיני ראשי תנועת הצופים בארץ. החל מסע השמצה נגדו. טענו, שאינו ציוני, שהוא קומוניסט, ומקלקל את הנוער. על אופייה של תנועת הנוער החדשה, שהקים מתוך תנועת הצופים, אמר שוובה במועצת הלגיון, שדנה, בפברואר 1926, במסע ההשמצות נגדו ובדרישה לסלקו מן הצופים: "הצופיות לנו אינה משחק, אלא צורת חיים, על יסוד הבנה וביקורת הדדית; היא גם צורת חברה, שהאידיאל שלה היא ארץ-ישראל העובדת".²² את העיקרון 'חינוך דרך עבודה' פיתח שוובה בוויאטקה ובקובנה. הוא גיבשו ב"לגיון" הירושלמי ובאגף "צופה-מורה" שלו. את העיקרון הזה מימשו רחל וירמיהו באופן מושלם בהדסים. מספר יוסף מיוחס:

כל הופעתו של שוובה בנוער הירושלמי הייתה עטופה הילה, כי מי היו מדריכי הצופים לפניו? היו אלה סמינריסטים, מורים, כמה פקידי ממשלה, שהיו קשורים עם תנועת "יהודה הצעיר" באמריקה. והנה בא אדם, שעלה לארץ לייסד קתדרה של לימודים באוניברסיטה. הוא יורד ממרומי האולימפוס אל הנוער, ומתפנה לשוחח עם כל נער ועם כל ילד. יתר על כן, הוא מתייחס ברצינות למה שכל נער אומר, למה שכל צעיר חושב, למה שהוא מתכנן לעתידו. התייחסות רצינית זו עשתה רושם עמוק על הנוער הירושלמי, והעלתה את יוקרתו בעיני עצמו. שוובה היה אישיות מחנכת גדולה, אישיות קורנת ומאצילה. במה היה כוחו גדול?

בשיחה. וגם זה היה שונה מאחרים. הוא ידע לדובב את הילדים, את הנוער, בצורה בלתי-רגילה. יכול היה לקיים שיחה בפגישות גדולות של כל הלגיון עם 300-400 ילד יחד: היה יושב בתוך המעגל הגדול, משוחח, ומדובב קטנים וגדולים כאחד, אך את עיקר החשיבות ייחס לשיחותיו עם קבוצות קטנות. על-ידי עצם השיחה, על-ידי כך שנתן לכל אחד הזדמנות להתבטא, היה עוזר לילדים לחשוב, לפתור בעיות, והיה מסייע בידם לחיות יחד, ולכבד זה את זה. ומעל הכול הייתה השפעה עצומה על בני-הנוער לפגישות האישיות עם משה שוובה. בני-נוער היה מתהללים: יש לי פגישה עם משה! ואחרי הפגישה היו חיים שבועות רבים על הדברים ששמעו מפיו ... כעניין המרכזי ביותר הוא ראה את ההגשמה החלוצית בהתיישבות. אך לנגד עיניו ניצבה מסגרת מגשימה רחבה יותר, שיכולה לכלול בתוכה גם יישובים קיבוציים וגם

21. כפכפי, שנות המחנות העולים, עמ' 143-146.

22. כפכפי, שנות המחנות העולים, עמ' 165.

מוסדות חינוך. בטוח היה שרק מוסד חינוכי בכפר נותן אפשרות לבנות את החיים מן היסוד בכל היקפם; רק במוסד כזה עשויים המורים להגשים את דרכו במידה מסוימת. הוא היה מוצא את סיפוקו בכך אילו ראה תנועה להקמת שרשרת שלמה של מוסדות ממין זה. הוא חלם על חברה שלמה, שתהיה בנויה על האידיאות הללו. לא היה חד-צדדי בשום פנים ואופן. העיקר בשבילו היה שהאנשים יהיו יוצרים שיתחילו במפעלים חדשים, ושיהיו מסורים בכל לבם לאידיאה החדשה ... לקבוצת "הצופה-המורה" של בוגרי הלגיון, שקמה במקביל ל"שומרים", שהלכו להקים קבוצים בעמק יזרעאל, הייתה מגמה לבנות יישובים, כפרי-נוער. בתחילה ביקרה הקבוצה בשפיה, והמנהל שם היה דווקא מעוניין מאוד לקלוט אותם. הוא אמר: אדרבא, בואו! אלא שאחר-כך נתקיים ביקור אצל ד"ר להמן בבן-שמון, וזה הצליח להשפיע עליהם יותר. קבוצה זו של "צופה-מורה", שהלכה לעבודת חינוך בבן-שמון, הגשימה הלכה למעשה כמה מהאידיאות, שהנחיל לנו משה שוובה²³ ... הפעילים המרכזיים בקבוצת "צופה-מורה" היו רחל וירמיהו שפירא, שהתחתנו בשנת 1927. בכנס של הלגיון, שהוקדש לנושאים חינוכיים, אמרה רחל:

אין לנו חלק בצופיות המסורתית. אנו חידשנו את הצופיות, והכנסנו בה ערכים שלנו - תוכן חדש בצורות הישנות של הצופיות המסורתית. אמרו שתלבושת מזכירה צבאיות ... הפרט הוא היסוד שלנו ... הפקודה שלנו אינה פקודה מגבוה בעלת אופי צבאי, כי אם נובעת מתוך הנהגה עצמית של החברה כולה, ואני מסופקת אם חברה גדולה יכולה להתקיים בכלל בלי פקודה. לכל צופה יש רשות לחלוק על הפקודה, אבל לא בשעה שהיא ניתנת, אלא למחרת. נזכור מה שאמרנו, שאנו רוצים שכל אחד יתבטא כמו שהוא רוצה, אבל יתחשב בחברה כולה ... אם נסתכל בחברה החיצונית, נראה שקיימים הרבה מאוד נימוסים ומנהגים. אנו מרדנו בהם מפני שלא ראינו בהם ביטוי שלנו, ויצרנו מנהגים והכנסנו בהם תוכן משלנו. אני חושבת שרק מפני שהמנהגים והנימוסים בחברה החיצונית לא ביטאו אותנו - באו אנשים לידי הכרה כאילו בכלל אין צורך במנהגים - דבר שאינו נכון. אנו צריכים ליצור מנהגים חדשים. כשנסתכל לחיי ילדים, נראה שהם אוהבים לבטא דברים בסמלים. כשרוצים לבטא מחשבה בחיי יום-יום, נחוץ סמל, ואם רצוננו ליצור בילד את ההרגשה שלא יוכל לחיות אלא חיים כאלה - נחוצים לנו סמלים.²⁴

בשנת 1930 התכנסו חברי "צופה-מורה" בכיתו של שוובה בירושלים לתכנן את פעילותם בעתיד. הבאים הופתעו לראות בחורה צעירה, עזת-מבט, יפה מאוד, שעד אז לא באה בקהלם: "הכירו, טובה גולדברג", הציג אותה שוובה, "סמינרסטית. בעלת רעיונות מפתיעים. מוטב, שתציגם בעצמה". הכול תלו בה את מבטיהם. היא אמרה:

אנחנו מצויים עכשיו בליבה של מהפכה טכנולוגית, שתשנה את סדרי בראשית: מהפכת התקליטים והקולנוע. מהפכה זו תאפשר לנו להציג בפני התלמידים את גדולי המדענים ואת גדולי האמנים, ולהשמיע להם את הגותם, את נגינתם ואת הצגות התיאטרון המרשימות ביותר. עלינו להתאים את החינוך למהפכה זו - אחרת נישאר מאחור, והתלמידים עצמם יקדימו אותנו. אם לא נשכיל להשתמש באמצעי המסירה החדשים, לא נהיה אנו קובעי תרבות העתיד: צופן הערכים שלנו יוכחד כי לא יימסר לדורות הבאים.

דודי סיפר לי כי הדברים הדהימו את כל הנוכחים, שלימדו באותן שיטות שנקטו אבותינו

23. כפכפי, שנות המחנות העולים, עמ' 201-205.

24. כפכפי, שנות המחנות העולים, עמ' 246.

לפני אלפי שנים. "שילוב של טכנולוגיה ושל הוראה היה רעיון חדשני ומדהים", הסביר לי דודי, "הסמינריסטית המדהימה היא אמו של גדעון אריאל, חברך. היום היא מאושפזת במחלקה פסיכיאטרית בחיפה. זה סיפור עצוב. "מה דעתך על בנה?" שאל.

"עוסק בספורט", השבתי.

"חבל! איזה בזבוז!" לא ידעתי האם התכוון לאם, או לבנה.

אחרי למעלה מעשרים שנה ביקר פרופסור שוובה את שיטות ההוראה בהדסים באוזני נכדו מיכה ספירא, שלמד איתנו: "ממעטים להשתמש בהדסים בעזרי הוראה: סרטים, פנס קסם, הקלטות תמונות". מסתבר שגם אחרי חמישים וחמש שנים שיטות ההוראה לא השתנו ברוב מוסדות החינוך, ברוב העולם. הדבר נובע מכך שפיתוח הטכנולוגיה החינוכית מתקדם הרבה יותר מהר מאשר תובנות המורים מסוגלות לעכל, ומאשר תרבות ההוראה מסוגלת להשתנות, להשתפר ולהתאים את עצמה. חוסר המתאם בין הטכנולוגיה לבין התרבות הכללית, לרבות התרבות החינוכית, הוא אחד הגורמים לחוסר היציבות המסוכן של חברת האדם היום. לנושא זה נקדיש את הפרק האחרון של הספר הזה ונסה לתת פתרונות על-ידי שילוב של מודל הדסים ומודל ביו-מכאני שפיתח גדעון אריאל.

ז. "להשיב את אשר אבד"

בסוף 1945 בחר ועד ההקמה ברחל וירמיהו שפירא להקים את הדסים ולנהלו. השניים התקשרו עם האדריכלית ז'ניה אברבוכך ועם המהנדס זאב ברוך, וסיכמו אתם לתכנן כפר ילדים ונוער על אדמת הקרן הקיימת לישראל, בשטח חולי בין פרדסי המושבה אבן-יהודה שבשרון לבין פרדסי משפחת חנוך הערבית. "על הכפר להיות בסגנון כפר בשווייץ, כדי שהילדים ניצולי השואה יחושו בו כאילו הם חיים במקום הנפלא ביותר באירופה שלפני השואה", קבע ירמיהו. הם הדביקו בהתלהבותם את האדריכלית ואת המהנדס, שניגשו מיד לעבודה.

בדצמבר 1946 התקיימה הוועידה האחת-עשרה של ויצ"ו העולמית בבאזל. בראשונה, אחרי מלחמת-העולם השנייה, נפגשו מנהיגות יהודיות מכל העולם החופשי. מקצתן היו גם נציגות לקונגרס הציוני ה-39, שהתקיים באותו הזמן בבאזל. כגן, שניהלה אז גם את המחלקה הסוציאלית בוועד הלאומי, השתתפה כצירה בקונגרס הציוני ובוועידת ויצ"ו. צירי הקונגרס הציוני עסקו, בעיקר, בתככים מפלגתיים. דוד בן-גוריון, יושב-ראש הסוכנות היהודית, הצליח להעביר החלטה להדיח את פרופ' חיים ויצמן, נשיא התנועה הציונית, מכל תפקידיו בתנועה. כגן הצביעה נגד בן-גוריון בשאלה זו. במהלכו של בן-גוריון היא ראתה כתובת על הקיר לאיכותה של המערכת הפוליטית במדינה היהודית העתידה לקום. בן-גוריון ניצח, כרגיל. לא היה פוליטיקאי יהודי גדול ממנו בתקופה המודרנית.

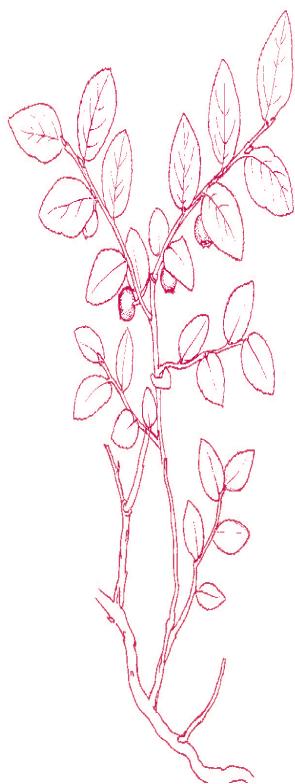
בוועידת ויצ"ו לא היו כמעט היבטים אישיים. הצירות היו מתנדבות, והתמורה שקיבלו הייתה - הצלחת מפעלותיהן. בוועידה דנו הצירות בהתגייסות כל סניפי הארגון בעולם לטיפול במאות אלפי הילדים היהודיים ששרדו את השואה, חוו את התופת, והם עתידו של העם היהודי. התככים בקונגרס הציוני היו אסונה של מדינת ישראל העתידה לקום. האווירה של מלאכת קודש בוועידת ויצ"ו הייתה תרומת נשות ויצ"ו, והמצע שעליו הוקם הדסים. בשתי הוועידות התגלו שני הפנים של הציונות: מפלגתיות מוחלטת והתנדבות אין-קץ. ההתנדבות מיתנה את המפלגתיות. כך הוקמה מדינת ישראל. כך הוקם הדסים. בנאומה במליאה אמרה רחל כגן, בין היתר:

ילדים יהודים שרדו במשך שנים במחילות עפר. הם חיו כחפרפרות, ורבים מהם נותרו אנאלפביתים. ילדותם אבדה, אישיותם קרסה! רובם איבדו את שמחת חייהם ואת

הדסים - תוצאה של קבוצת "צופה-מורה".

הדסים טובלת בירק.

אמונתם באדם. בלי אמונה בבני-אנוש אין ערך לחיים! בלי אמונה באדם לא נוכל להקים מדינה! גם אם נקימה, היא תסתאב מהר מאוד. משימה לאומית, היסטורית ואנושית היא לנו להשיב להם את אשר אבד, ולפצותם. לא הייתה אומה בהיסטוריה, שהייתה מחויבת למלא משימה כזו בהיקף כזה. לא היה מאז ומעולם מפעל חינוכי כזה! אם נצליח, אפילו חלקית, יהיה זה נס.

הנס התחולל בהדסים. שבח, מתוקה, אלכס ואביגדור הם היום אנשים משכילים, בעלי משפחות, מאושרים, שעשו למען העם, למען המדינה, למען עצמם, במסלול חיים לפי ערכים הומניסטיים, כאילו לא הייתה שואה כלל.

אנה רוז'ינסקי, יושבת-ראש הארגון בקנדה, מסרה בישיבת הנעילה להדסה סמואל המחאה על סכום של עשרת אלפים דולר קנדיים - תשלום שני על חשבון הקמת הדסים והחזקתו. היא התחייבה להעביר, תוך חצי שנה, סכום נוסף. בימים ההם ערכם של עשרת אלפים דולר היה שקול לעשרה מיליון דולר של היום. "חברות מארץ-ישראל! אין לחסוך דבר בהקמת המוסד. אנחנו נעביר לכן כל סכום שיידרש, כל סכום", הטעימה מנהיגת ויצ"ו בקנדה. "אני מתחייבת", אמרה הדסה סמואל, "זו המשימה החשובה בחיי, אף שגם במלחמת-העולם הקודמת טיפלתי בילדים פליטים, אבל איזה הבדל, איזה הבדל!" הדסה פרצה בבכי. אנה חיבקה את הדסה, וגם היא פרצה בבכי.

בנאום הסיכום של הוועידה ציינה הנשיאה העולמית, רבקה שיף, כי בשנה וחצי הקרובות יקים הארגון בארץ-ישראל את כפר-הילדים-והנוער הדסים לניצולי השואה. הנשיאה אמרה לצירות:

הדס הוא שיח נוי ריחני בעל עלים מבריקים ופרחים לבנים-צהובים. מהעלים, מהפרחים ומהפרי, מפיקים שמן, המשמש בתעשיית הרפואה והתמרוקים. ענף משיח הדס הוא אחד מארבעת המינים, שמצווה ליטול אותם ולברך עליהם בחג הסוכות. ברכה יהודית זו תלווה את ילדי מוסדנו. לא הייתה בהיסטוריה משימה חינוכית חשובה וקשה כל-כך כמו להחזיר את הילדות ואת הנעורים למי שהוריהם נרצחו לנגד עיניהם. איננו יודעות איך לעשות זאת, כי בשום בית-ספר לחינוך אין מלמדים זאת. בעזרת השם, נעשה ונצליח. אין לנו ברירה!

ח. "דמיון בלתי-מציאותי"

לאחר ועידת ויצ"ו העולמית בבאזל, התכנס בירושלים, באמצע ינואר 1947, הוועד הפועל של ויצ"ו. אחד הנושאים המרכזיים היה התחלת הלימודים בהדסים בספטמבר. לישיבה חגיגית על הדסים הוזמנו הפרופסורים בובר, שוובה ודינור, ומנהלי הדסים,

הרעיון הראשון היה לייעד את הדסים לילדי השואה בלבד. לאחר שהתייעצנו עם אנשי חינוך, הגענו למסקנה, שלא טוב הדבר לבודד את הילדים האלה משאר האוכלוסייה. לפיכך, החלטנו כי הדסים יהיה כור היתוך - לילדי השואה, לילדי משפחות מצוקה וילדים ממשפחות מבוססות - לטפח את הישראלי החדש הבריא בנפשו, החזק ברוחו, הנאמן לעמו ולארצו. נעניק להדסים את כל האמצעים הדרושים, כדי שכור ההיתוך ייתן פרי הילולים, כי גורל עמנו וארצנו תלוי בדבר.

מרטין בובר הציג את השקפתו על החינוך הדיאלוגי, ומשה שוובה דיבר על המורה החלוץ. רחל שפירא פרסה בפני הנאספים את האני-מאמין החינוכי שלה:

לחיים בכפר בחיק הטבע, רחוק משאון הכרך ורחובותיו, יש השפעה על צמיחת אישיות יותר שלוה, יותר פתוחה, יותר תמימה במוכח טוב. החיים בכפר מפתחים מעין גישה דתית לחיים של התמזגות בלתי-מודעת עם היקום ושל אמונה בטוב. החיים במסגרת חברתית, הדורשת התחשבות בזולת, נותנים מקום לפיתוח אחריות חברתית. היחסים עם המורים, שהם פחות סמכותיים, פחות נוקשים ופחות פורמליים, מאשר אלה הקיימים בין נוער למבוגרים בבתי-ספר בעיר, מאפשרים פיתוח של השקפה דמוקרטית בחייו של הנוער בהווה, וללא ספק היא תיתן את אותותיה ברגע שהוא יעמוד להכרעות בחייו הבוגרים, כאדם וכאזרח בחיי המדינה. העבודה בענפים השונים ובשירותים, מספר שעות ביום, יש לה השפעה פסיכולוגית רבה על הגישה ועל היחס לעבודת הכפיים, על היחס לאדם העובד, על הערכת העבודה ועל פיתוח אחריות. אנו מאמינים, שחינוך אינטלקטואלי בלבד אינו בונה אישיות מאוזנת. יש לתת לנוער אפשרות לבטא את עצמו, ולמצוא את עצמו גם באמנות, בפיתוח גופני, בפעילות חברתית וכו'. יש להעריך את האדם ואת יכולתו, לא רק לפי כישוריו העיוניים, אלא גם לפי כישוריו האישי בתחומים הנ"ל. כך יזכה להערכה כמצטיין בריקוד, או בפעילות חברתית, גם נער שאינו מצטיין בלימודים. עלינו, כעם קטן, לדאוג לעליונות בשטחי התרבות והמדע השונים. המספר המוחלט ולא היחסי של אנשי השכלה גבוהה הכרחי שיהיה גבוה.

רחל כגן מספרת:

הדברים של בובר, של שוובה ושל רחל שפירא, עשו על החברות רושם עצום. בארוחת ערב במלון "המלך דוד" אמרו החברות, שאם כאלה הנם אנשי הרוח והמחנכים של היישוב היהודי - מדינה יהודית קום תקום. למחרת נסענו לבקר בהדסים. קצת אחרי המושבה אבן-יהודה ירדנו מן האוטובוס, וצעדנו בדרך עפר טובענית כשמונה מאות מטר. הגענו אל עץ דומים גדול, וממנו בעיקול חד לשמאל הגענו לבית ישן, שבו התגורר שומר הפרדסים. הצמחייה הייתה מדברית וחד-גונית, עירוב של חילפה ושל שיחי סירה קוצנית, המכסה דיונות של חול במעלה הגבעה לכיוון עץ הדומים. משמאל, פרדס, ובהמשכו שער בטון ישן, גבוה ומקומר, משורג ברזל מחליד. מימין לדרך, לרגלי עץ הדומים, אוהל בדואי נמוך עשוי עור עזים שחורות, מתוח על כלונסאות עץ, ושני כלבים כנעניים רובצים לידו, יוצאים ידי חובתם בנביחה רפה וצרודה כלפי כל זר מתקרב ... כשישים מטר מזרחה, בצל עץ תפוח, בתוך מבנה קטן מידות, הייתה באר מים. ליד הבאר הלך ונבנה מגדל מים. במורד הגבעה היו שני מבנים גמורים ועוד שלדים של מבנים בכנייתם. את המורד המערבי של הגבעה תחם ערוץ ואדי מפותל, כמטר וחצי עומקו. המורד עצמו היה אדמת חמרה חשופה מחולות. שנשטפו אל אפיק הוואדי, וערוצים בשלבי התפתחות שונים רישתו אותו בצפיפות. בדופנות הוואדי ניכרו עשרות חורים, מקום קינונם של שרקקים, ציפורי-שיר ירוקות

ויפהפיות. מעבר לוואדי, כמאה וחמישים מטר במעלה הגבעה, שכנה בית חנוך א' - ראשון בשורת בתיה של משפחה ערבית עשירה. כשביקרנו במקום, התגוררו שם אריסים, שהיו מופקדים על הטיפול בפרדסים ובשטחים המעובדים של משפחת האפנדי, שהשתרעו עד פאתיה הדרומיות של נתניה. בדרום הרחוק עמדו בתיה הראשונים של שכונת התימנים, עין יעקב. זה היה היישוב הקרוב ביותר להדסים - שורת בתים דלילה, מעין המשך מקרטע לבתיו הקיצוניים של כפר נטר, וגדר חלודה ופרוצה הפרידה בין השכונה לבין המורד הנושק לגבעת הדסים. בעזרת מפות ובעזרת תרשים, הסבירו ירמיהו, רחל, האדריכלית ז'ניה אברבוך והמהנדס זאב ברון, כיצד ייראה הכפר בסיום הבנייה. תיאורם נראה לרובנו דמיון בלתי-מציאותי. היו שהעירו כי אולי ראוי היה להקים את הכפר קרוב יותר לציוויליזציה.

ט. בעיני הילד של המייסדים

אמיר שפירא נולד בשנת 1938. הוא ליווה את הוריו מימי "לגיון הצופים", דרך בן-שמן ועד פטירתם בהדסים בשנות השישים.

אבא ואמא למדו הרבה מד"ר להמן. הם היו צעירים, והוא היה אדם מנוסה. אמא ניסתה להעביר להדסים את הרוח החינוכית של סאמרהיל, רוחו של ניל: יצירת קשר אישי נפשי עם התלמידים, ראיית התלמיד כמכלול. יש לתת לתלמיד להתפתח בכל כיוון שאפשר לזהות, שיש לו פוטנציאל; יש לבטל את המרחק בין מחנך וחניך, ולקיים יחסים קרובים.

חינוך, בעיני אמא, היה אירוע הוליסטי. אמא דגלה בהוראה לפי שיטת הנושאים. ראייה הוליסטית של החיים. לא ללמוד היסטוריה לחוד וגיאוגרפיה לחוד, אלא ללמוד נושא מקיף מכל היבטיו. המקצועות יילמדו סביב הנושא. כך, לדעתה, לומדים את החיים כפי שהם, ללא הבחנה מלאכותית בין דיסציפלינות שונות. ציונים, לדעתה, גורמים לעוולות. כל תלמיד צריך להתקדם לפי יכולתו ולפי קצבו. ציון מחדיר תחרות לא-בריאה; יוצר מצבים נפשיים אצל אלה שאינם חזקים; יוצר התמודדות סמויה בין תלמידים, ופוגם באווירת האחוה הכללית של התלמידים. אמא ביקשה לא לתייג אנשים לפי הציון. היא הנהיגה שימוש במושגים מילוליים כמו: "מתקדם יפה". המטרה הייתה לתת לתלמיד הרגשה, שאינו מצוי בתחרות, אלא בשיתוף.

היו ויכוחים בין אבא לאמא. איני זוכר מחלוקות משפחתיות, אלא תמיד חילוקי-דעות על נושאים חינוכיים. הדיונים התנהלו, בדרך-כלל, בערב שבת ובשבת. אבא דרש יותר משמעת. הייתה חלוקה בלתי-מוגדרת ובלתי-כתובה ביניהם: אמא הייתה יותר קרובה לצד הפדגוגי, ואבא לצד המנהלי. אבא למד פסיכואנליזה אצל ד"ר הירש. לימוד כזה היה תופעה נדירה בקרב מורים. הוא עצמו עבר אנליזה, לפי תפיסה פרוידיאנית. הדבר השפיע על אישיותו. הייתה לו מודעות עצמית גבוהה מאוד. הוא הכיר את עצמו הרבה יותר טוב מרוב האנשים, וכתוצאה מהתהליך הזה הוא ידע איך להימנע מחילוקי-דעות של ממש עם אמא. אבא השאיר לאמא את הטיפול בצד הפסיכולוגי ובצד המתודולוגי של התהליך החינוכי. הוא התמקד בהנהלה כללית של הכפר.

אבי הציב מטרת חינוכיות מוגדרות: לעצב את אישיותו של החניך בהדסים - להעשיר את החניך בוגר הדסים בכמה ערכים, שהיו חשובים בעיניו:

קודם כול, זיקה למסורת יהודית. זה התבטא בחגים: קראנו את מגילת רות, הקפדנו על קיום תיקון ליל שבועות. קיימנו מדי שבת סעודה שלישית. כל החגים נערכו בכפר, והחניכים לא נסעו הביתה. הוא הקפיד על קשר אמיץ עם תרבות יהודית, לא עם הדת,

הדסים. אמיר שפירא: "חינוך, בעיני אמא, היה אירוע הוליסטי".

אבל עם המסורת היהודית ועם ערכים יהודיים. לא הצד הפולחני עניין אותו, אלא צדק, יושר, אהבת האדם ואמונה באדם. הערך עבודה: היה חשוב לו מאוד להקנות לתלמידים את התובנה, שהעבודה היא ערך ואינה נטל. אסתטיקה ואמנות. ייתכן שבנושא הזה הוא הושפע ישירות מד"ר להמן. אבא הדגיש אסתטיקה, אמנות, מוסיקה ותיאטרון. להמן היה פדנט, וגם אבא היה פדנט. שניהם לא זלזלו בקטנות. הדברים הגדולים בנויים משורה של דברים קטנים. אבא לא היה 'חפיפניק'. הוא היה מסודר מאוד. אבא הדגיש את הערך סדר. הוא הקפיד על שמירה על החוק. חוק הוא ביטוי של סדר. אמא שמה דגש על נפש הילד, על שלמותו הנפשית. איך לתת לו את מרב הכלים בצורה הנכונה, שיוכל לפתח עצמו בצורה מרבית, וכל תהליך חינוכי יהיה תהליך נעים ולא-מתיש. בעניין הזה, אמא הייתה מסוגלת להילחם נגד כל הצוות, אם הרגישה שנעשה עוול, שלא התחשבו ברגשותיו של ילד, או שלא ראוהו בשלמותו. על הרקע הזה היו חילוקי-דעות בינה לבין אבא. הוא הדגיש סדר ומשמעת, והיא הלכה לקראת הילד. לא פעם היו ביניהם ויכוחים: איזה סוג עונש אפשר לתת לילד במקרה מסוים. למשל, כאשר ברחו מהדסים. הניכים היו נוהגים להסתלק, בניגוד להוראות, כדי לראות סרטים באבן-יהודה ובנתניה. אמא לא הייתה מוכנה לשמוע על עונשים גופניים. זה היה מחוץ לתחום בעיניה.

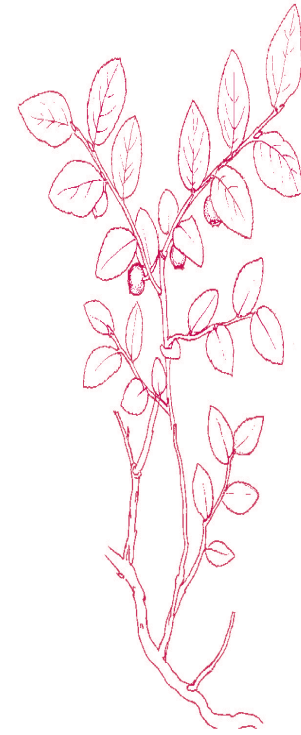
י. חיים נורמליים

בשנת 1946 ובמחצית הראשונה של 1947 פיקחו רחל וירמיהו על הקמת הדסים, וגייסו מורים, מדריכים, מרכזי ענפים חקלאיים וסגל מנהלי. ביולי 1947 עקרה משפחת שפירא מבן-שמן להדסים, והשתכנה זמנית בבניין היחיד שהקמתו הושלמה: המבנה של קבוצה ד'. אתם הגיעו עוד אנשי סגל, שהשתכנו בחדרים נפרדים בבניין. אחת מהם הייתה דרורה אהרוני, שסיימה בהצטיינות את לימודיה בסמינר בית-הכרם בירושלים, ועברה הכשרה בבן-שמן תחת עינה הפקוחה של רחל. את דרורה הועידה רחל להיות עוזרתה האישית, ותוך זמן לא רב היתה לסגניתה.

אמיר בן התשע ואחותו, עופרה בת השבע, היו התלמידים הראשונים בכפר. בשבילם, המעבר מבן-שמן להדסים היה בבחינת אסון. אמיר זוכר, כי בחיי הלילה שלטו "להקות תנים שהעזו להתקרב עד מטרים ספורים ממעגל האור של בית מגורינו; קול מקהלות הקרפדות, שעלה מאתר הביצה, כקילומטר מערבה באזור בית-חנון ב', וקול ה'פאק-פאק' של מנוע משאבת המים. מדי ערב הדליקה משפחת האריסים הערביים, שהתגוררה בבית-חנון, מדורה על מרפסת הקומה השנייה של ביתם, מה שהגביר את המסתורין ואת הסקרנות".

עופרה מספרת:

הגענו מבן-שמן הירוקה והמוצללת לכמעט-מדבר הזה. חולות צחיחים, בתים לבנים חדשים, וזה הכול. עבודות התשתית טרם הסתיימו. אדמת החמרה הלוהטת הייתה חרוצה תעלות, שהיה צורך לדלג מעליהן כדי לעבור ממקום למקום. בעוד אנו, הקטנים, מנסים להסתגל למצב החדש, עסקו המבוגרים בהכנות לקראת בואה של קבוצת הילדים הראשונה. הורי הכינו אותי בעוד מועד, והסבירו לי שהילדים האלה עשו דרך ארוכה מאירופה לארץ. המלחמה הרסה את בתיים ואת משפחותיהם, והם ניצלו בנס, נאספו אחד-אחד ממקומות מחבוא, כדי להביאם לכאן. המקום הזה נבנה כדי לשמש להם בית, ותפקידנו להיות להם למשפחה, ולהחזיר להם את שמחת הילדות

דרורה אהרוני, מצטיינת בסמינר בית הכרם; סגניתה של רחל.

שנגזלה מהם. בלילה שלפני היום הגדול, לא עצמתי עין. על כתפי הקטנות הוטלה משימה כבדה: לקבל את הילדים העולים, להסביר להם פנים, ולעזור ככל אשר אוכל. באוגוסט 1947 הגיעו להדסים שמונת ילדי השואה הראשונים עם מדריכתם מאשה זריבץ. מסעם האחרון התחיל מאחוזת ורבורג בבלקנזה, שליד המבורג בצפון גרמניה. זה היה מחנה מעבר לילדי שואה, שניהלה ראומה שוורץ-ויצמן. הם נסעו לפאריס, משם למאריסיי. עלו על האנייה "פרובידנס", והפליגו לנמל חיפה. לאחר שהות קצרה במוסד "אחוזת-ילדים ויצ"ו" על הר הכרמל, שם ביקרה אותם רחל שפירא, הם עלו על משאית, ונסעו להדסים. מוסיפה עופרה:

המשאית הגיעה בענני אבק כבדים. עצרה. אחד-אחד ירדו ממנה הילדים. לכולם תלבושת אחידה, חולצת חאקי עם עניבת צופים כחולה. לבנים - מכנסי חאקי, לבנות - חצאית קפלים כחולה. הם ירדו, הסתדרו, והתארגנו, כשהגדולים מסייעים לקטנים. ניכר מיד, שהם מורגלים באחריות, בסדר ובמשמעת עצמית. הדימוי של ילדים מפוחדים וחסרי-אונים, התפוגג. על אף שהיו בערך בני גילי, או מעט מבוגרים, הרגשתי קטנה וחסרת-אונים לידם, ומי אני שיבקשו עזרה ממני. אחת מהשמונה הייתה ילדה יתומה, רזה מאוד, עליזה שוורצוולד-בר: ירדנו מן המשאית עם תיק קטן, ובו כל חפצינו. את פנינו קיבלו רחל, ירמיהו ובתם עפרה. סוף-סוף התיישבנו, וחיינו חיים נורמליים. הנדודים הסתיימו. התחילו לימודים. לא ידענו עברית. לימדה אותנו מלכה קשטן. מורה מקסימה ויפה בעלת שער בקבוקים נהדר. בשיעור הראשון עופרה ישבה לידי עם ספר תנ"ך פתוח, ועשתה סימנים באצבע. הרגשנו שווים. הדסים היה הדבר הכי טוב שיכול היה לקרות לנו.

רחל שפירא עם שמונת ניצולי השואה הראשונים שהגיעו להדסים.